RÁLÁTÁS

ZSÁKAI HELYTÖRTÉNETI – HONISMERETI, KULTURÁLIS TÁJÉKOZTATÓ

Évente négy számban jelenik meg. ISSN 1585-8677

Szerkeszti: Dankó Imre

Szerkesztőség: Művelődési Ház és Könyvtár. Zsáka, Rhédey Kastély

VII. évfolyam, 4. szám – 2006. negyedik negyedév

VOIGT Vilmos

A magyar identitás jelképei – egy kézikönyv tervezete

A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 21–26) a 28. szimpózium („A magyar identitás jelképei – szemiotikai megközelítés" címmel voltaképpen egy előkészültben levő kézikönyv problémáival foglalkozott.

Két kiváló művelődésszociológus, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor több könyvben foglalkozott „a magyarság jelképeivel", (például *Magyarságszimbólumok*. Budapest, 1999, későbbi, újabb lenyomatban is) Hoppál Mihály és barátai (Jankovics Marcell és Szemadám György) pedig több kiadásban is közzétettek szimbólum-szótárakat (*Jelképtár*. Budapest, 1994, későbbi lenyomatokban is), amelyek egyetemes jellegűek voltak, vagyis nem csupán „magyar" jelképeket mutattak be. Természetes volt az a gondolat, hogy e két tevékenységet összekapcsolva készüljön egy lexikonszerű kézikönyv a magyarság jelképeiről. Voigt Vilmos már évekkel ezelőtt a (mai nevén) Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság figyelmébe ajánlotta egy finn kézikönyv (Olli Alho [szerk.]: *Finland. A Cultural Encyclopedia.* Helsinki, 1997, némileg változtatott új kiadásban 1999) tanulságait, amely több mint 350 lapon, sok képpel, mintegy 500 címszóban és jó mutatókkal mutatja be a finn kultúrát. Ez a könyv azóta több nyelven és némileg javított kiadásban is megjelent, és 2006-ban finn kollégák egy hasonló, a lapp kultúrát bemutató kézikönyvet is megjelentettek. Mindkét kiadvány a nemzetközi olvasóközönség számára készült, és a finn kulturális és külképviseleti szervek igényeit is messzemenően kielégíti, és ezek használják is a könyvet.

Mindezek alapján érthető, hogy 2006-ban az említett szerzők magukra vállalták „A magyar identitás jelképei" című kézikönyv elkészítését. Ezzel kapcsolatban több szerkesztői megbeszélést tartottak. Ennek eredményeit, illetve a kézikönyv problémáit kívánták a debreceni hungarológiai kongresszus résztvevői elé tárni. A szimpóziumot Voigt Vilmos tervezte és vezette, és ennek munkájában Hoppál Mihály is részt vett.

Bevezetésként az alábbi összegezés volt hozzáférhető, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor megfogalmazásában. (Ez annál tanulságosabb, mivel a szerzőpár más, külföldi konferencián vett részt, és személyesen nem tudott Debrecenben megjelenni.)

Minden kultúrának megvan az a jelrendszere, ami az adott kultúrát identifikálja. Ez az identifikáció egyszerre jelenti a más kultúráktól való megkülönböztetést és a saját kultúrával valló (fokozott) azonosulást: a kultúra szimbólumai mindkettőt szolgálják. E jelrendszernek része természetesen a nyelv, de mint egyes kultúrák (például a kelta eredetű európai népek mai kultúrája) esetében láthatjuk, a kultúrát identifikáló, különböző szimbolikus elemekből építkező jelrendszer szélsőséges ese-

tekben még a nyelvet is túlélheti. (Persze a nyelv nélkül ez a jelrendszer sokkal töredékesebb lehet csupán, de éppen az említett népek példáján azt is láthatjuk, amelyek akár a nyelv revitalizációjához is vezethetnek.)

Az utóbbi években számos európai kultúrában megfigyelhető a törekvés arra, hogy ezeket az identitás-szimbólumokat összegyűjtsék, és az ilyen gyűjteményeket tartalmazó kiadványokkal tudatosítsák az adott kultúra tagjaiban saját kultúrájuk legfontosabb szimbolikus építőköveit, megerősítve ezáltal azt a nemzeti öntudatot is, amely nem a más népekkel szembeni kultúrfölény soviniszta gőgjén, hanem a magát más kultúrákkal egyenrangúnak tudó, és sajátosságait büszkén vállaló egészséges közösség önismeretén alapszik. A kisebb népeknek az egyes kultúrákat egy-egy kuriózum-jellegű vonásra egyszerűsítő globalizáció korában különösen szükségük van az ilyen önmegerősítésre. Nem véletlen, hogy többé-kevésbé reprezentatív formában a közelmúltban ilyen kötetet jelentettek meg finn rokonaink (ez a már említett *Finland – A Cultural Encyclopedia*) és osztrák szomszédaink (Breuss, Susanne – Liebhart, Karin – Pribersky, Andreas: *Inszenierungen* [Stichwörter ZU Österreich]. Sonderzahl, Wien, 1995), de ismerünk svéd és walesi törekvéseket is hasonló szimbolikus elemek összegyűjtésére, mint ahogy természetesen a nagyobb nemzetek képviselőitől sem idegen ez a szándék, s születtek az adott kultúra legfontosabb természetesen a nagyobb nemzetek sem idegen ez a szándék, és születtek az adott kultúra legfontosabb szimbólumait kereső angol, német, amerikai gyűjtemények és elemzések is.

„Nemzeti szimbólumként” sokaknak elsőként az állam megkülönböztető jelei (címerek, zászlók, himnuszok) jutnak az eszébe, de tudjuk, hogy az egyes kultúrák legerősebb identitás-őrzői azok a zenék, táncok, ételek, viseleti elemek, amelyek még emigránsok harmadik–negyedik nemzedékében is továbbélnek, éppen azért, mert az adott kultúrát, a közös eredetet jelképezik. Az identitásszimbólumok egyik rétegét mindenképpen a hétköznapi élet ilyen, azonosuló érzelmekkel átitatott (és a más kultúrák megfelelő elemeitől megkülönböztető összetevői alkotják. Az identitásszimbólumok másik csoportja az adott kultúra közös múltjának emlékeiből áll. A történelem, az irodalom és a különböző művészetek története a közös kultúrájú emberek összekötője, hiszen az egyes közösségek kultúráját a mindig újra és újra alkotott önidentitás mindenkori jelen céljai mellett éppen e kultúra közös múltja, (az ezen múlt egyes eseményeihez, szereplőihez, produktumaihoz fűződő érzelmek közössége) fogja egységbe. A közös múlt identitás-meghatározó mozzanatai a nép hagyományainak, folklórjának, mitológiájának szimbólummá vált elemei éppúgy, mint azok a mentalitásbeli sajátosságok, amelyeket a közös múlt eseményei és az ezekre az eseményekre adott reakciók (illetve ezek művészeti leképezései) formáltak más kultúrák tagjainak mentalitásától, habitusától (legalábbis nagy vonalakban) különbözővé. A kultúra önazonosságának fontos összetevője a külső visszajelzés is: más népek mit látnak az adott kultúra sajátosságának. Ebből a szempontból nagyon fontos, hogy a kultúra mely elemei képesek jelen lenni az adott kultúra közvetlen életvilágán kívül, más népek életében is. Az adott nép világhírűvé vált tagjai, az emberiség közkincsévé vált alkotásai, találmányai, felfedezései, más nyelvekbe átvett szavai, fogalmai, az adott népnek az emberiség történetében játszott szerepe egyszerre válnak a kultúra külső jelképeivé, és sikerességük következtében az önidentitás erősítőivé is.

A tervezett lexikon mindezekre az identitás-szimbólumokra igyekszik kiterjedni, és egyszerre célja, hogy a magyar olvasó számára összegyűjtse saját kultúrája legfontosabb szimbolikus pilléreit, a külföldi olvasó számára pedig (mert a tervekben szerepel a kötetnek több más nyelvű kiadása is) reprezentálja, bemutassa a magyar kultúra sajátos arculatának néhány legfontosabb vonását. Minthogy a bemutatni kívánt jelrendszernek igen fontos részei a vizuális és hangzó szimbólumok is, a kötethez – a gazdag képi illusztrációs anyag mellett – két CD melléklet is készülhetne; egyiken magyar népzenei anyagokkal (illetve a világhírűvé vált magyar zeneszerzők műveiből tett részletekkel) a másikon a magyar képző-, építő-, és tárgyalkotó művészetek szimbolikussá vált alkotásaival, illetve hasonló szerepű magyar filmek rövid részleteivel.

Az eddigi megbeszélések során a következő tárgykörök kerültek szóba. Ez nem azt jelenti, hogy ezek lennének valamilyen „fejezet-címek”, csupán azt, hogy az egyes „címszavakat” milyen rendszerben kell majd megfogalmazni. (Az alábbi rendszerzés, fogalmak és szóhasználat munkahipotézis-

jellegű, és nem szükségszerűen azonos a végül is kialakítandó rendszerzéssel, fogalmakkal, szóhasználattal vagy címszó-megnevezéssel. Értelemszerűen itt módosítottam vagy ki is egészítettem a mások által javasolt megnevezéseket, a közérthetőség végett.)

I. Magyar táj: – magyar táj – földrajzi jelképek – települések, épületek – a magyar történelem „szent” és jelképes jelentőségű helyei.

II. Magyar flóra (minden, ami „hungarikum”, védett, és pl. a népköltészetben, irodalomban, stb. szimbolikus értelemben is előfordul).

III. Magyar fauna (az előbbi elv szerint): vadon élő állatok, háziállatok, pl. a sajátos magyar kutyafajták.

IV. Felségjelek (nemzeti színek, zászlók, címerek, a Szentkorona és más koronázási jelvények, pártok, egyházak, intézmények, vállalatok, sportklubok stb. jelvényei, stb.).

V. Nemzeti himnuszok és ilyen funkciójú versek.

VI. Nemzeti és állami ünnepek (megfelelő válogatással).

VII. Jelképes történeti események dokumentumai (pl. Aranybulla, a déli harangszó, a 12 pont stb.).

VIII. Jelképes szerepű pénzek és hasonló állami kötelezvények, bélyegek (pl. libertás, Kossuth-bankó stb.).

IX. Állami rendjelek, kitüntetések, művészeti és egyéb díjak (történeti jelleggel, erősen válogatva).

X. A magyar vallási gyakorlat, magyar szentek, vallási intézmények és kultuszok.

XI. Emblematikus történeti hősök, mártírok (Árpádtól Nagy Imréig).

XII. Jelképes jelentőségű történelmi ese4mények és ezek mondái (a Csodaszarvastól 1956-ig és 1989-ig).

XIII. Jelképes jelentőségű műalkotások, szimbolikussá vált művészeti alakok (Attila kardjától és a Fehérlófiától Ludas Matyiig, Háry Jánosig, és egészen napjainkig) a zene, irodalom, építészet, képzőművészet, fotó, film stb. alapján.

XIV. A magyar nyelv és írás, magyar gesztusok és jelek.

XV. „Szent helyek” régen és ma (pl. Pusztaszer, Rodostó, 1848 és 1956 emlékhelyei, magyarok nyomai a világban).

XVI. Magyar tudósok, Nobel-díjasok.

XVII. Magyar utazók, felfedezők.

XVIII. Magyar feltalálók.

XIX. Magyarok a világtörténelemben (pl. Szent Erzsébet, Benyovszky Móricz, hollywoodi magyarok stb.).

XX. Magyar vonatkozások külső szemmel (pl. Berlioz, Brahms stb. műveiben).

XXI. Emblematikus magyar sportolók, olimpikonok.

XXII. Egyéb hungarikumok (pl. az Ikarus, Tungsram, Rába).

XXIII. Jeles és jelképes turisztikai események (pl. busójárás, csíksomlyói búcsú, nevezetes gyógyfürdők).

XXIV. Magyar viselet.

XXV. Magyar „foglalkozások” (pl. csikós, gulyás, huszár, betyár stb.).

XXVI. A magyar népélet, néphit és népművészet alakjai (pl. boszorkány, égig érő fa, garabonciás, stb.).

XXVII. Emblematikus magyar népszokások.

XXVIII. Magyar égbolt, magyar csillagok.

XXIX–XXX–XXXI–XXXII. Népköltészet, népzene, hangszerek, táncok.

XXXIII. A magyar népi kultúra emblematikus tárgyi világa (pl. kocsi, karikásostor, kopjafa, herendi porcellán, Zsolnay porcellán).

XXXIV. Magyar ételek, italok (pl. gulyás, halászlé, túrós csusza stb.).

Természetesen más rendszerezés és tematika is elképzelhető, mind magyarságtudományi, mind szimbolikai szempontból. Például Pál József és Újvári Edit kitűnő könyve (*Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.* Budapest, 1997, több későbbi kiadásban is) az általános szimbólumkutatás keretébe illesztette a maguk lexikonát. Legutóbb megindult a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* kiadása (az első kötet 2003-ban jelent meg, mostanáig öt kötet olvasható, a teljes címszóanyag mintegy 40 százalékával), amely a XIX. század előtti magyar művelődéstörténetet tekinti át, gazdag illusztrációs anyaggal és szakirodalmi hivatkozásokkal. Természetesen ezt igazán alaposan kell figyelembe venni, viszont azt, ami itt olvasható, nem kell megismételni. Például már az első kötet közli az *állat- és növényszimbólumok* címszót, sőt az egyes állatokra és növényekre vonatkozó gazdag művészettörténeti, ikonográfiai adattárat is találunk – ezeket tehát nem kell kimásolni. Minthogy azonban ez a lexikon a szöveges (és e tárgyban megtalálható folklorisztikai) vonatkozásokat nem említi, ezeket a mi kézikönyvünknek tartalmazni kell. (Minthogy a lexikon később megjelenő köteteihez is elkészültek már címszavak, ezeket a Balassi Kiadó adatbázisából könnyűszerrel meg lehet ismerni.)

A hungarológia többször is létrehozott olyan, főként a külföldi közönség számára készített áttekintést, amely a „hungarikumok" bemutatását tűzte ki célul. Ezeket nyilvánvalóan figyelembe kell venni a mostani áttekintés címszavainak összeállításakor.

Persze a Hankiss János kiváló imagológiai munkásságától elválaszthatatlan kézikönyv: *Visages de la Hongrie.* Rédigé par Zoltán Baranyai et Jean Győry. Paris, 1938. Plon), vagy Szabó Zoltánnak a „szellemi honvédelem" keretében készült és sok későbbi, rendszerint gyengébb utánzókra talált könyve: *Szerelmes földrajz* (Budapest, 1942, új kiadásban is), avagy egykori famulusának. Boldizsár Ivánnak ilyen szempontokat is érvényesítő praktikus útikönyve: *Magyarországi útikönyv* (Budapest, 1955) – mind-mind más szempontból figyelembe veendő előzménye egy magyarságtudományi jelkép-lexikonnak. Még az Erdei Ferenc főszerkesztette, akkor áttörésnek tekintett, nagyalakú és gazdagon illusztrált kézikönyv: *Information Hungary* (Oxford, 1968 – 1144 lap – a *Countries of the World – Information Series* második kötete) is előzménynek tekinthető és figyelembe is veendő. A csakugyan gyakorlati célú magyar útikönyveket, statisztikai áttekintéseket, népszerű történelmi vagy néprajzi műveket már inkább figyelmen kívül lehet hagyni – hiszen mi eredeti munkát kívánunk összeállítani.

Minthogy azonban igen kitűnő magyar szaklexikonok, művelődéstörténeti áttekintések ismertek, egy-egy címszónál (mondjuk a Szent Korona leírása, pénztörténet, a verbunkos zene áttekintése, a magyar etnikai csoportok felsorolása, stb.) nem szükséges az ott olvasható, részletesebb bemutatást nekünk is megismételni. Mindehhez elegendő, ha *A magyar identitás jelképei* c. kiadvány előszavában e további, érdekes és figyelembe veendő forrásművekre hivatkozunk.

Az egyes címszavak lexikonszerűek legyenek, a szerzők aláírásával. A kép- (és egyéb) mellékleteknek fontos szerepe van. Ezek nem csupán színesítik a címszavakat, hanem azokhoz érdemi hozzájárulást adnak. Nem szükséges például Mátyás király vagy Kossuth Lajos arcképét közölni, viszont a „hollós címer" vagy a Kossuth-bankó képen is bemutatható. Kölcsey *Hymnus*-ának, Vörösmarty *Szózat*-ának, vagy a *Nemzeti dal* kéziratának hasonmása, esetleg kottájuk kéziratának képét viszont célszerű lenne közölni. Az illusztrációk között a színes képek lennének a leghatásosabbak.

Az egyes címszavaknál fel kell tüntetni a vonatkozó szakirodalmat is. Azt eldönteni, hogy ezt milyen technikával célszerű közzétenni – a szerkesztés dolga. (Elképzelhető például az, hogy a kötet végén egyetlen bibliográfia lesz majd olvasható, tematikus és nyelvi csoportosításban, az egyes tételek beszámozva, és a címszavak e számok segítségével adnak majd utalásokat.)

Időben és térben a „mindenkori" történeti Magyarország veendő alapul, vagyis Erdély, a Felvidék vagy a Bácska ennek megfelelően kap helyet. Ilyen elv alapján oldható meg a tulajdonnevek (helynevek, személynevek) írásmódja is.

Ám az „időbeliség" ennél is fontosabb problémát jelent. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy a ma használt jelképekből és a mai magyar identitás bemutatásából kell kiindulni, ám nyilvánvaló, hogy más volt a magyar reformkor vagy éppen a reformáció idején a magyar identitás szimbólum-világa. Hogy

ezt a sokszázados és sokszoros történeti rétegződést milyen módon és mértékben lehet bemutatni – a kötet szerkesztési koncepciójában kell előretisztázni.

Igen fontos kérdés az: kiknek és milyen nyelven készüljön az áttekintés? Ha itthonra készül, abból kell kiindulnunk, hogy sok más, hasonló áttekintés is az olvasó rendelkezésére áll. Különösen a távolibb külföldön viszont az lehet az elsődleges cél, hogy egyetlen kiadványban mind megtalálhatók legyenek a legfontosabb magyarság-jelképek. Praktikus okokból ugyan nyilvánvalóan magyarul készülnek majd az egyes címszavak, ám már ezeknek első megfogalmazása olyan kell hogy legyen, hogy ne kelljen változtatni rajtuk az idegen nyelvi közlés esetén sem. (Tehát például a „nándorfehérvári győzelem" vagy a „Széchenyi-Lánchíd" rögtön magyarázatot érdemel, mivel a külföldiek nem biztos, hogy tudják, mire is vonatkoznak ezek a megnevezések.) A nem-magyar változat esetében nyilvánvalóan az angol vagy a német kiadás elkészítése lenne célszerű. Az előbbi, mint világnyelv, az utóbbi, mint a közelibb külföld nyelve lenne nyilvánvaló megoldás. Bizonyos vonatkozásokban e két megoldás el is tér majd egymástól. Például a magyar történelem és földrajz több mozzanatát nem kell magyarázni a németül olvasónak, az amerikai magyarok viszont jobban érdeklik majd az angol nyelvű olvasót. Mind a képanyag, egyéb dokumentum-anyag mind a szakirodalom összeállításakor is gondolni kell az esetleges idegen nyelvű változatokra is.

Kiknek készüljön ez a könyv, van-e helye a rokon kiadványok között? E kérdésekre könnyű egyszerű választ adni. Voltaképpen a szélesebb közönség, iskolák és egyéb művelődési intézmények számára készül, itthon és külföldön egyaránt. Nem a magyar táj, a magyar történelem, a magyar népi kultúra, a magyar műemlékek áttekintése, hanem mindebből a szimbolikussá—jelképessé vált mozzanatok bemutatása. Noha megemlít ilyen vonatkozásokat is, nem az *imagológia* kézikönyve, vagyis nem a magyarságról külföldön kialakult képzeteket állítja a középpontba. Nem egyezik a magyar művelődéstörténet vagy a művészetek összegezéseivel, és a magyarságtudomány kézikönyve(i)hez képest is más a célja. Ez nyilvánvaló tény, és már az eddigi szerkesztési megbeszélések során is egyértelművé vált.

Manapság divatos a képes-hangos mellékletek (CD, CD-ROM) közlése kézikönyvekben. Ezt a lehetőséget nem szabad figyelmen kívül hagyni, ám maga a kézikönyv voltaképpen a maga nyomdai kivitelében kell, hogy hasson. Különösen akkor, ha a CD vagy CD-ROM melléklet elég gazdag és terjedelmes lenne, ennek elékészítése hosszú időt venne igénybe.

Praktikus szempontokat is célszerű figyelembe venni. Mind az elkészítés időtartama és minősége, mind az előállítás költségei, mind a piacképesség szempontjában sokkal reálisabb az az elképzelés, hogy **egyetlen** kötet készüljön, viszonylag áttekinthető terjedelemben, mondjuk a megszokott lexikon-méretben kb. 500 nyomtatott lapon. Néhány hasonló munka kézbevétele után úgy gondolom, hogy ebben mintegy 6-8 nyomtatott oldalnyi lenne a tájékoztató előszó. (Ez nem valamilyen nagy ember bevezetője, vagy lelkesítő szózat lenne, hanem praktikus bevezetés, a fentebb már említett szempontra is kitekintéssel.) Minthogy az illusztrációknak akkor van értelme, ha ezek jó minőségűek és láthatók is, a szövegek és illusztrációk aránya körülbelül 8:2 vagy 7:3 lehetne. Az illusztrációk aláírása legyen pontos és tájékoztató jellegű. Ehhez képest a kötet végén kell megadni az egyes illusztrációk forrását. Ez körülbelül 10 nyomtatott lapot tesz ki. Minthogy a kötet igen sokrétű ismeretanyagot összegez majd, a kötet végi irodalomjegyzék körülbelül 15 nyomtatott lapot tesz ki. Körülbelül ugyanilyen terjedelmű a tárgy- és névmutató. Erre még az esetben is szükség van, ha maga a munka az egyes címszavakat ábécé-sorrendben közli. Viszont egy „tartalomjegyzék" voltaképpen egyetlen lapra elfér majd. A fentiekből egyszerű számítással kiderül, hogy körülbelül 450 nyomtatott lapnyi a főszöveg, ebből 315-360 lap a szócikkeké, 90-135 lap az illusztrációké. Ez gyakorlatilag mintegy 600-700 kéziratlapnyi szócikk-anyagot jelent. Vagyis, rövidebb címszavak esetében összesen mintegy 1000, hosszabb címszavak esetében 500 címszót jelent.

Az eddigi szerkesztési értekezleteken is szóba került az egyes címszavak kívánatos száma, illetve ezek terjedelme. Ez egyáltalán nem egyszerűen megoldható probléma.

Hogy olyan példát említsek, amelyhez magam hivatalból kell hogy értsek, a magyar népmesék szereplői közül szóba került például a Fanyűvő/Vasgyúró/Hegyhengergető, a Hétszűnyű Kapanyányi

Monyók, a Szépmező Szárnya, Fehérlófia, Csillagszemű juhász, Árgyélus királyfi, Tündér Ilona és még további tucatnyi mesei név. Ez a lista nyilvánvalóan nem teljes, hiszen éppen az „égigérő fa”, vagy a Hamupipőke nem is szerepelt köztük. Ugyanilyen listában négy balladacím is előfordul (Kádár Kata, Molnár Anna, a halálratáncoltatott lány, Kőmíves Kelemen). Természetesen ez a lista is tetemesen növelhető. Azaz legalább húsz és majdnem ugyanannyi balladai „címszó” kerülhetne szóba. Ha itt a minimális, azaz egyenként kétsoros címszót számítunk, a két népköltési műfajt 1-2 nyomtatott lapon elintézhetjük. Viszont ha az egyes mesei és balladai témákról vagy nevekről valamivel többet mondunk (például az Árgirus-téma vagy az építőáldozat esetében éppen a szimbolikus értelmezést, szépirodalmi vagy művészeti feldolgozásokat is megemlítenénk), ez a terjedelem növekedne. Célszerű megoldásnak ez esetben az kínálkozik, hogy egyetlen címszóban soroljuk fel a mesei, egy másikban a balladai mozzanatokat.

A virágoknál szóba került a rózsa, búzavirág, pipacs, muskátli, tulipán, sőt a gyöngyvirág, nefelejcs, szegfű, rozmaring, szarkaláb, mályva is, azaz megint mintegy tucatnyi név, és, persze ez sem teljes, – az ibolya és a viola, a hóvirág, a ruta, az őszirózsa, az árvácska kimaradt a felsorolásból –, noha éppen az utóbbiak egyike történelmi esemény jelképévé vált („Őszirózsás forradalom”), másika irodalmi mű életsorsot kifejező címévé (Móricz Zsigmond: *Árvácska* - 1941) vált. Az előbb említett számítással itt is néhány nyomtatott lapnyi lenne a virágokra vonatkozó rész, különösen akkor, ha itt is áttekintő címszó készülne. Ám itt mindenképpen lesz illusztráció, mégpedig nemcsak botanikai képek, hanem például népdalszövegek, vagy népszokáshoz kapcsolódó, a népművészetben megjelenő ábrázolások formájában. Ez pedig legalábbis megháromszorozná a terjedelmet.

Minthogy a fák, termesztett növények, és a botanikailag hungarikumnak tekinthető növények más felsorolásban szerepeltek, a növényvilág együttesen akár 15-20 nyomtatott oldalt tenne ki.

Nem szükséges, hogy a fentebb említett XXXV témakör mindegyikét végigvizsgáljuk. Noha nyilvánvaló, hogy ezek között vannak nagyobb terjedelmet igénylők, átlagban 1-2 nyomtatott ívnyi terjedelmük esetében még megvalósítható az egykötetes kézikönyv elkészítése. Persze, csak akkor, ha a rövid és bokrosított címszavak mellett döntünk.

Mindez viszont azt jelentené, hogy a például vett finn kötethez képest legalább kétszeres (sőt szinte inkább háromszoros) lenne a magyar könyv terjedelme. (Egyébként a finn kötetben nincs szakirodalom, ám egyéb arányaiban nem tér el a fentebb általunk kalkulálttól.) Viszont a finn kötetben csak fekete-fehér illusztrációk vannak, és a személyek arcképei legtöbbször bélyegnagyságúak.

Lényegesen megváltoztathatná a terjedelmet, ha készülne a kötethez hangos—képes melléklet is. Ez azonban szinte csak a kötet illusztrációit vihetné át egy másik adathordozóra és a szoros értelemben vett szöveg esetében szinte észrevehetetlen rövidülést okozna. Elvben lehetne arra gondolni, hogy külön jelenjen meg a szövegkötet, majd a mellékletek anyaga. Ez azonban nem sok előnnyel járna.

Akár így, akár úgy készül el a kötet, igen fontos benne a jóminőségű (és zömmel színes) illusztrációs anyag. Ez ugyan megdrágítaná a kötet bolti árát, ám mindenképpen megnövelné a mű értékét, felhasználhatóságát, legkivált külföldön.

Az egyes szócikkeknél nincs szerzői jogi probléma. Az illusztrációk esetében viszont van. Ezt is meg kell gondolni, meg kell oldani, még a mű nyomdába adása előtt. Néhány illusztrációnál (pl. versek kéziratának képe) egyetlen forrás, egyetlen copyright van. Más képeknél (akár pl. a Szentkorona képe) olyan forrást is használhatunk, amelyért nem kell szerzői jogot fizetni. Mindezt a szerkesztés során előre kell végiggondolni.

Minthogy a kézikönyvet nem egy kiadó találta ki vagy rendelte meg, hanem a szerzők/szerkesztők ötlete volt, voltaképpen a megvalósítás módját illetően ők maguk dönthetnek. Jelenleg az az elgondolás, hogy voltaképpen a név szerint már említettek írnák az egész könyvet. Minthogy mindegyikük készített már hasonló munkát, foglalkoztak a nemzeti szimbólumok kutatásával, sőt lexikonkészítő tapasztalatuk is van, ez kézenfekvő megoldásnak tűnik. Mondjuk egy irodalmi lexikonban ugyanis elképzelhető, hogy sok szerző írja a speciális szakértelmet igénylő szócikkeket. A magyar identitás jelképeit bemutató munkában azonban mindennél fontosabb egy egységes szemlélet és szóhasználat

érvényesülése. Ezt pedig akkor egyszerűbb elérni, ha a címszavak íróinak száma kicsiny és ők meg tudnak egyezni egymással az egyes témák terjedelmének arányaiban, a részletezés mikéntjében, a szóhasználatban és minősítésben. Nem lehet ugyanis egyazon kötetben laponként mást és mást érteni mondjuk a „szimbólum” vagy az „identitás” szavakon. Az eddigi szerkesztési munka ezt az egyetértést bizonyította.

*

A 28. szimpozium keretében Debrecenben Voigt Vilmos, majd Hoppál Mihály vázolta az identitás-kötet terveit. A jelenlevők kötetlen beszélgetés formájában elsősorban azzal foglalkoztak, milyen történelmi események, helyszínek, szereplők legyenek a kötet címszóanyagában. Főként a sport és a tudomány (meg a találmányok) esetében egy-egy név megemlítése egész sor hasonló megjegyzésre adott alkalmat. Ezeket a további szerkesztési munkában figyelembe veszik. Mint minden eddigi megbeszélés alkalmával, most is kiderült, mennyire szükség van egy ilyen kézikönyvre, hiszen korábban soha sem kellett tüzetesen és praktikus szempontból is végiggondolni azt, mi minden is számít itthon vagy külföldön a magyar identitás valamilyen jelképének. Ezúttal is köszönjük a megbeszélésen elhangzottakat, főként Kincses Kovács Éva, Paczolay Gyula és Szigeti Jenő megjegyzéseit, és továbbra is várjuk az észrevételeket.

A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szervezői néhány előadást is a 28. szimpozium keretébe osztottak be. A megjelent előadók meg is tartották előadásaikat. Minthogy azonban ezek nem a készülő könyvről beszéltek, bemutatásuk itt szükségtelen lenne.

Azzal zárhatom a beszámolót, hogy a szerkesztési elvek tisztázása és az arányok megállapítása, a címszavak kiosztása után viszonylag hamar elkészülhet a kötet kéziratának első változata. Ezt a szerkesztőknek kell egységesíteni, végleges formába összedolgozni. Ekkor válik véglegessé az illusztrációk száma és megoszlása is. Minthogy ugyanarra az illusztrációra több szempontból és több címszónál is lehet majd utalni, ez sem lesz kevésbé fontos feladat. Ami a könyv elkészülésének ütemét illeti, noha magam nem vagyok olyan optimista, mint néhány szerzőtársam, és azt is tudom, hogy többünknek más dolga is van, mint e kötet ráeső részének elkészítése, azért bízom, hogy egy-két év múlva az olvasó kézbe veheti magát a munkát – amely első lesz a maga nemében.

CSORBA Csaba

Régi dicsőségünk jövője

Nagyecseden, 2006. október 25–28. között Rákóczi Napokat rendezett Nagyecsed Város Önkormányzata. Dr. Szállási Árpád, a kitűnő orvostörténész, nagy bibliofil gyűjtő (20 ezer kötetes, több évszázados ritkaságokat is tartalmazó könyvtára, hihetetlenül gazdag kézirat-gyűjteménye van) az, akinek köszönhetően e sorok írója is ott lehetett a tudományos konferencia résztvevői között, s „Az ecsedi vár históriája” címmel tarthatott előadást. Természetesen jelen írásom nem az ecsedi vár históriájának részleteivel foglalkozik, mert bár az is tiszántúli vízi-vár volt, akárcsak Zsáka hajdani vára, azonban ez a hasonlóság önmagában talán mégsem elég ok arra, hogy ebben a kiadványban ilyen, viszonylag távoli erődítmény múltjáról értekezzek. Az ecsedi előadás kapcsán azonban volt alkalmam végiggondolni néhány olyan dolgot, amivel korábban nemigen foglalkoztam, s bízom abban, hogy ezek leírása és összevetése bizonyos zsákai vonatkozásokkal hasznos lehet a bihari tájon élők számára is.

Várkutatóként kezdettől fogva nemcsak az érdekelt, hogy egyes váraknak, vagy egyes tájegységek várainak hogyan alakult a története, hanem az is, hogy napjainkban mi az, amit meg tudunk mutatni az embereknek, hogyan tudjuk minél többekhez közel hozni a ma élőkhöz a régmúlt idők történéseit, s a történelmi emlékhelyek iránt hogyan tudjuk fölkelteni az érdeklődést.

A szakemberek között közhely, hogy az Alföldön nem épültek várak. Engel Pál, a középkori Magyarország birtokviszonyainak legalaposabb ismerője is ezt vallotta, dacára annak, hogy 1974-ban megjelent alföldi vár-adattáramban (Déri Múzeum Évkönyve) okleveles adatok és régészeti kutatások

alapján kimutattam, hogy az Árpád-korban 46 vár létezett, a késő középkorban pedig 122 vár és várkastély, a török korban ez a szám még tovább növekedett. Az 1974 óta eltelt három évtized történeti-régészeti kutatásai, terepbejárásai is többtucatnyival gazdagították a várak számát. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy az alföldi várak többségének napjainkra alig maradt nyoma, igazán látványos falai-erődítményei csak nagyon kevésnek maradtak.

A Tiszántúlon először a gyulai és a kisvárdai vár állagmegóvási munkálataira került sor, az 1950-es években. Az 1960-as években a Nagykerekiben lévő Bocskai-várkastély, a vajai Vay-várkastély következett. Aztán Nyírbátorban, Pácinban folytak kisebb-nagyobb munkálatok. Az utóbbi másfél évtizedben vett igazán nagy lendületet a régészeti feltárás, a falkutatás, meg utolsó munkafázisként a helyreállítás. Bármilyen látványosnak tűnő eredmények is születtek, a helyzet mégis az, hogy egyetlen munkát sem fejeztek be, sőt ami elkészült, bizony részleteiben az is vitatható, főleg a nagyközönség szempontjából. Márpedig bármilyen tiszteletre méltó is néhány tucat szakember nézőpontja, azért azt sem szabad elfeledni, hogy ha már százmilliókat költünk egyes építményekre, akkor tekintettel kell lennünk a „laikus” látogatók százezreire, sőt millióira, mert végül is az elvégzett munkák az ő gyönyörködtetésüket szolgálnák, s ha ez sikerül, korántsem mellékes, hogy mekkora bevétel keletkezik ennek közvetlen vagy közvetett eredményeként.

A helyreállítások jellemzője kezdettől napjainkig, hogy csak az épületekre terjednek ki, sőt gyakran nem is minden épületre, csak azokra, amelyeket „legfontosabbnak” vélnek. A környezettel nem sokat törődnek. Ez részben érthető, mert időnként bizony nem kevés földmunkát kellene végezni, s egyéb megoldásra váró (pl. vízügyi) feladatok is lennének. Sőt még a helyreállított falak folyamatos karbantartása sem kis gond, hát még ha példának okáért egy egész vízrendszert kell ki(vissza)építeni és karbantartani, hogy ne posványosodjon el, s ne legyen belőle idővel egy szeméttel teli undorító szennyvíztelep(csatorna).

A hegyvidék várai azért vonzzák a látogatókat, mert a meredek szirteket koszorúzó falak olykor szinte a sziklából nőnek ki, s a környező romantikus tájjal, a susogó erdőrengeteggel, a rohanó patakkal vagy zúgó hegyi folyóval együtt kiváltják az oda kirándulók csodálatát.

Az alföldi várak más szépségeket, érdekességeket tartogatnak. Az erősségek többsége itt vízi vár volt. Ez azt jelenti, hogy megmászhatatlanul meredek sziklák híján széles, mély vizű folyók, átlábolhatatlan mocsarak védték leghatásosabban falaikat. Csakhogy éppen ezek a legfontosabb külső védőművek azok, amelyeket hiába keres a mai látogató. Ezek nélkül pedig még a viszonylag ép falak is kevésbé látványosak, s az egykori erősségeknek éppen a lényegét nem lehet megszemlélni. A hiteles rekonstrukció így voltaképpen hamis (az eredetihez képest gyökeresen átalakított) környezetben kerül bemutatásra.

Jellegzetes vízi vár volt az Alföldön Szeged, Szolnok, Tokaj, Ónod. Több vár (és település) szigeteken feküdt. Ilyen volt például Ecsed, Zsáka, Gyula, hasonlóképpen, mint a dél-dunántúli Szigetvár. Bár a gyulai régi vízi világból megmaradt a vár mellett egy tó, azonban az egykorihoz képest csaknem semmi. Bizony sokkal látványosabb lenne Gyula is, ha a külső védőművek hiányzó részeit feltárnák, jobban helyreállítanák, s a vízrendszert is rekonstruálnák. A helyreállított vár is felemás. Legkirívóbb látvány a kaputorony tetőzete, amely hasonlóan „lebegő” megoldású, mint az egri vár Hippolit-címeres kaputornya.

A dunántúli Szigetváron még könnyebb lenne a régi vízrendszer bemutatása, de ott még a vár épületei is gyalázatos, szégyenletes állapotban vannak, környezetének rekonstrukciója még jámbor óhaj szintjén sem létezik…

Kisvárdán a vár rekonstrukciója félbe maradt. Pedig a központi tömböt teljesen vissza lehetne építeni. Az, hogy szabadtéri színpadnak használják az egészet, korántsem szép látvány, sikerült a teátrumnak a vártörténeti kiállítást „kiűzni” az épületből, ami igencsak abszurd. A sportpályának is lehetne máshol hely, helyette a múlt századi látképen még látható vízi világot kellene helyreállítani (s természetesen kiásni és rekonstruálni a külső védőműveket is).

Tiszántúlon a legszebben helyreállított építmény ma a hangulatos, szépen kialakított parkban álló vajai várkastély. Talán ennél is érdemes lett volna azért legalább „imitációképpen” jelölni az épületet körülvevő védőárkot.

Hasonlóan sikeres rekonstrukcióval büszkélkedhet Nyírbátor is, ahol a jellegtelen, romos magtárból pompás késő reneszánsz várpalotát „varázsoltak”. Nyírbátor templomaival, várkastélyával mára a Tiszántúl egyik igazi ékköve lett, de még mindig van azért munka, az említett épületek környezetének teljes rendezése.

Szabolcs földvárának régészeti kutatása voltaképpen még mindig várat magára, hiszen az eddigi szondázások korántsem adhattak választ egész sor kérdésre. A környezet kialakítása tekintetében még mindig hatalmas földmunkára lenne szükség, hogy a várat védő árok, s ennek összekapcsolása (mint hajdan volt) a Tiszával megoldható legyen. Emlékművek ezeket az elmaradt munkákat semmilyen vonatkozásban nem helyettesíthetik.

Szolnokon a várral összefüggő, 1662-ben épült Tisza-híd régészeti föltárása napjainkban vette kezdetét. A vár régészeti feltárása még a jövő föladata. Ugyanez a helyzet Tokaj esetében. Pedig a világban egy oly jól ismert nevű település igen sokat nyerhetne azzal, ha vára régészetileg föltárva (és részben helyreállítva) is látható lenne.

Ecsed várából mára gyakorlatilag semmi sem maradt. Története olvasható Dankó Imre adatokban gazdag monográfiájában (Nagyecsed. Debrecen, 1964.) és Berey József művében (Nagyecsed története és néprajza. Debrecen, 1988.). Ecsed várának valószínűleg még az alapfalait is csaknem teljes egészében kibányászták. Részben légi fényképek, részben a Karlsruhéban megmaradt hiteles (1572/73-ban és 1670 közül készült) hadmérnöki helyszínrajzok alapján már pontosan tudjuk, hogyan is nézett ki, a 18. századi (közismert) fantáziakép így minden vonatkozásban fölöslegessé vált. Régészeti föltárása révén igazolható a régi helyszínrajz hitelessége. A vár helyszíni rekonstrukciója azonban lehetetlen, oly kevés maradványa kerülhet elő a föld alól. Az 1670 körül készült távlati kép fölhasználásával azonban megszerkeszthető a makettja.

Zsáka várának hasonlóképpen nem maradtak jelentős maradványai, de régészeti kutatással a helye pontosan meghatározható (történetét legalaposabban összefoglalta Dankó Imre: Zsáka. Bp., 2003). Teljes rekonstrukció tehát itt sem lehetséges. Zsákának nagy értéke viszont a másfél évszázada épült Rhédey-kastély, a művelődés és hagyományápolás szilárd bástyája.

Hiba lenne azonban, ha csupán a várakkal, várkastélyokkal, mint építményekkel foglalkoznánk. S nem csupán a közvetlen környezetük rekonstrukciója lehet a jövő feladata.

A Tiszántúlon három olyan tájegység van, amely a hagyományőrzés ill. ezzel összefüggésben az idegenforgalom szempontjából kulcsfontosságú: A nemzeti parkká nyilvánított Hortobágy helyzete lényegében rendeződött. Ezzel szemben két egykori lápos-mocsaras térség, északon az Ecsedi-láp, délen a Kis- és Nagy-Sárrét a 19. századi vízszabályozási munkák következtében gyakorlatilag eltűnt.

Vízügyi szempontból is meggondolandó lenne, hogy ezeknek a régi lápoknak legalább egy részét újra visszaállítsák. Ez korántsem csupán hagyományőrzés miatt lenne fontos, hanem ökológiai szempontból is. Gondoljuk csak meg, a Dunántúlon a Kis-Balatonnál már bebizonyosodott, hogy lehetséges (és jó hatású) az ilyen rekonstrukció. Tekintettel arra, hogy az Európai Unió mezőgazdasági irányelvei következtében meglehetősen jelentős magyarországi területek kerülnek kivonásra a mezőgazdasági művelés alól. Célszerű olyan térségek kivonása a szántóföldi művelés alól, ahol más irányú (pl. idegenforgalmi) hasznosítás lehetséges.

Az alföldi vízi várak és a régi vízi világ bemutatása európai szempontból is kuriózumot jelenthetne, s ezekhez a hortobágyi térség más típusú élettere a Tiszántúlt az ország egyik legfontosabb idegenforgalmi centrumává tehetné.

Azok a várak és várkastélyok esetében, amelyek nem rekonstruálhatók, de egykori képük ill. alaprajzuk régi ábrázolásokról és régészeti feltárásoknak köszönhetően többé-kevésbé tisztázható, érdemes lenne készíteni nagy léptékű, szabad téren elhelyezésre kerülő maketteket. Így az Európában már régóta népszerű mini mundusok mintájára nálunk is megjelennének ezek a népszerű látványosságok. Természetesen nemcsak a várakról, hanem középkori templomainkról és kolostorainkról is érdemes

lenne ilyen maketteket készíteni, sőt érdemes lenne megalkotni egész tájegységek, a Hortobágy, az Ecsedi-láp és a két Sárrét makettjét is.

Nagyecseden a régi lovas-hagyományok (elsősorban a fogatok), a tánchagyományok, a népdalkincs idegenforgalmi szempontból igen jól hasznosítható. A Sárréten sincs hiány hagyományokban (Szűcs Sándor és mások össze is gyűjtötték ezeket). Az 1970-es évek elejétől Szeghalmon Miklya Jenő már megpróbálkozott a régi Sárrét kultuszának fölelevenítésével. Az ő munkáját kellene folytatni.

A Nagyecseden tartott tudományos konferencián Szűcs Róbert néprajzkutató (Dankó Imre tanítványa) „Néphagyomány, értékőrzés, turizmus" címmel sok olyan vonatkozást megemlített, amelyek a korábbiaktól lényegesen eltérő módon, a mai időknek (kihívásoknak) megfelelően fejtette ki a feladatokat, lehetőségeket. Utalt arra is, hogy olyan típusú falusi turizmus is, mint ami Nyugat-Európában kialakult, nálunk a legtöbb helyen nem megvalósítható, mert falvaink építészeti képe (házai, telkei) épületei és egyéb adottságai nem jelentenek igazi vonzerőt. Nyilvánvaló, hogy falvaink elsivárosodott építészeti képén is változtatás lenne szükséges.

Nézetünk szerint a néphagyományainkra, természeti értékeinkre épülő tiszántúli térségek jövője sokkal biztosabb lehet, mintha minden áron az iparosítást erőltetik. Az iparvállalatok ugyanis bár gyorsan letelepíthetők, de még annál is gyorsabban fölszámolhatók. Ezzel szemben a természeti értékek (Hortobágy, lápok, stb.) áttelepíthetetlenek, akárcsak a néphagyományok, és sokkal több (akár alacsony képzettségű) ember számára jelenthetnek munkalehetőséget, mind a mai modern nagyipar. A múlt értékei így a jövő biztos megélhetési alapjaivá válhatnak.

SIMONCSICS Péter

A múzeum mint menedék
(A Studia Comitatensia 27 évjáratának annotált bibliográfiájához)

Bevezetés

Múzeumi évkönyvekről írva nem haszontalan végigkövetni a 'múzeum' szóval jelölt intézmény történetét.

Az elnevezés *a* görög *muszeion* szóból ered, jelentése a 'múzsák szentélye', latin alakja *museum*.[1] A *múzsák* a görög mitológiában a költészet, zene, tánc és tudományok ihlető szellemeinek egyik csoportja. Eredetileg három, majd a szellemi élet differenciálódásával kilenc múzsát tiszteltek (*Kalliopé*: hősköltészet; *Klió*: történetírás; *Euterpé*: líra; *Melpomené*: tragédia, *Terpszikhoré*: tánc; *Erató*: szerelmi dal; *Thalia*: vígjáték; *Polühümnia*: vallásos költészet; *Urania*: csillagászat és általános tanítóköltészet.) A mítosz szerint az Olümposzon, a Helikonon és a Parnasszoszon székeltek.[2]

Muszeion az ókori műveltség központja, akadémia, könyvtár és iskola volt az egyiptomi Alexandriában. Kr.e. 285-ben építette a hellenisztikus Egyiptom uralkodója, I. Ptolemaiosz Szótér vagy fia, II. Ptolemaiosz Philadelphosz. A Sztrabón *Geographikájában* fennmaradt részletes leírás szerint a Muszeion épületek és kertek hatalmas együttese volt gazdagon díszített előadótermekkel, lakomázó helyiségekkel, oszlopcsarnokokkal és folyosókkal. Részlegeinek élén egy-egy papi funkciót is betöltő elnök állt; a tanárok fizetését az egyiptomi király, később a római császár folyósította. A Muszeionhoz tartozott az ókor legnagyobb könyvtára is. Az épületegyüttest Kr.u. 270-ben lerombolták, de a Muszeion oktatási és kutatási intézményként az V. századig fennállt".[3]

A mai *múzeumok* létalapját az teremtette meg, hogy az embereket régóta érdekelte az értékes, szép és különleges tárgyak összegyűjtése, felhalmozása és megőrzése. Ilyen gyűjteményeket gyakran tehetős magánemberek és az egyházak tartottak fenn. Az európai középkorban alapított egyházi kincstárak és az itáliai reneszánsz idején létrehozott nagy képgyűjtemények, valamint a XVII. és a XVIII. században Franciaországban és Angliában életre hívott gyűjtemények voltak a mai múzeumok ősei.

A magyarországi múzeumok kialakulása, fejlődése hasonló utat járt be, mint az európai társintézmények többsége. A legnagyobb hazai történeti gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum. Alapja főúri adomány volt: gróf Széchényi Ferenc 1802-ben a nemzetnek adományozta értékes magángyűjteményét. Mai otthonát, az ország egyik legszebb klasszicista épületét Pollack Mihály tervezte. Jelenlegi gyűjtőköre, többszöri módosulás – egyes szakágak önálló múzeummá alakulása – után, elsősorban a régészeti emlékekre és a magyar történelemre terjed ki. Különösen gazdag népvándorlás kori emlékanyaga.[4]

A múzeum mai fogalmában a 'gyűjtemény, kincstár' jelentés dominál. Csak nemrégiben vált ki belőle a vele már az ókorban egybeforrt, és egészen a közelmúltig ikerintézményeként működő 'könyvtár'. Mára az eredeti kilenc múzsából már csak kettőnek van benne képviselete, Kliónak, a történetírás és Urániának, a csillagászat és a tanítóköltészet, azaz mai szóhasználattal, a tudománynépszerűsítés múzsájának. Eltűnt belőle a másik hét művészet, a hősköltészet, a líra, a tragédia, a vígjáték, a tánc, a szerelmi dal, vallásos költészet múzsája, kiknek közös ismertetőjegye a zene (görögül *muszikké*). A múzeum fogalmából tehát eltűntek az ún. *agonális* 'versenyszerű' művészetek, amelyek onnan kapták ezt a nevet, hogy szinte a szemünk láttára, fülünk hallatára formálódnak ki valahogy úgy, ahogyan egy sportverseny az arénában, tehát a nyilvánosság előtt, általában mindenütt, ahol közönség van: az agorán, az amfiteátrumban, a lakomákon[5] (vö. Huizinga *Homo ludens*), s velük együtt a *múzeum* fogalmából eltűnt az iskola is, amelynek mellesleg a 'versenyszerűség' szintúgy jellemzője. Helyüket a nem-agonális művészetek, a demiurgoszok, "a kétkezi mesterek" műhelyben vagy műteremben gyakorolt művészete, a festészet, a szobrászat, a fazekasság és más mesterségek foglalták el. Ez a változás érthető egy gyűjteménynek helyet adó intézmény esetében, amennyiben az agonális művészet produktumai (pl. egy dal, egy dráma vagy egy zenedarab előadása) – lényegében a modern hang- és képrögzítés feltalálásáig, tehát egészen a közelmúltig – nem voltak thezaurálhatók és archiválhatók, míg a demiurgoszok létrehozta művészet termékei – kézzelfoghatóak és időtállóak lévén – mindig is begyűjthetők, tárolhatók és kiállíthatók voltak.

A múzeumnak mint modern intézménynek a kialakulása ezért bizonyos értelemben a múlt felé fordulásban, általában az idő dimenziójának differenciálódásában veszi kezdetét. Ez a folyamat pedig az újkor és a felvilágosodás korának világszemléletében gyökerezik. Nálunk, Magyarországon ez a múlt felé fordulás a nemzet öntudatra ébredésével párhuzamosan történt: a múlt kincseinek összegyűjtése és a nyilvánosság elé tárása egyúttal az önálló nemzeti lét követelménye volt, ami a névadásból is kitetszik: a Széchényi Ferenc alapította múzeum máig – Nemzeti Múzeum.

A múzeum tehát – csakúgy mint más országos művelődési, művészeti és tudományos intézmények, mint a Tudományegyetem, a Tudományos Akadémia, Nemzeti Színház – a nemzeti önállóságnak, s vele együtt a polgárosodásnak, a kulturális emelkedésnek a mutatójává, a nemzeti lét elengedhetetlen feltételévé lett nemcsak nálunk, Európában, de mindenütt a világon.

Később – a polgárosodás jegyében – múzeumok létesültek helyi szinten is, vidéki városokban: Győrben 1859-ben, Sopronban 1867-ben, Gyulán 1868-ban, Temesváron 1872-ben.(A II. világháború után pedig országos múzeumi hálózattá szervezték a megyerendszer keretében a vidéki múzeumokat.) Ezek a múzeumok kisebb skálán ugyan, de követték az egyetemes és nemzeti gyűjtemények adta mintát, s szerencsés esetben fel tudták kutatni és képviselni az adott hely szellemét. Ilyen intézmény volt a szegedi Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum, amely 1883-tól kezdve működött, s a millennium évében, 1896-ban költözhetett abba az épületbe, amelyben máig működik. Ez a múzeum és könyvtár első vezetőinek, különösképpen Tömörkény Istvánnak (igazgató 1904-1917), majd az őt követő, és szintén haláláig, 1934-ig szolgáló Móra Ferencnek köszönhetően lett, lehetett mintája a vidék közművelődését szolgáló intézménynek. Tömörkény István amellett, hogy a szegedi nagytáj népének élesszemű és jóhumorú megfigyelője, néprajzilag is hiteles krónikása és jó gazdája volt a reábízott gyűjteménynek, majd folytatója az elődje, Reizner János által megkezdett ásatásoknak. Régészeti munkásságát ugyan amatőrként kezdte, de a tárgyak iránti tisztelete, az eredeti foglalkozásában, a patikusságban megtanult pontosság és élettapasztalata nevelte mértéktudata tették professzionális régésszé. Tömörkény országos ismertsége írói mivoltának volt köszönhető, ami tekintélyt köl-

csönzött az általa vezetett intézménynek is. Az ő munkásságát folytatta és terjesztette ki a természetrajz-földrajz szakos tanárként a természettudományban is jártas újságíró-író Móra Ferenc, akinek archeológusi működése írói munkásságának köszönhetően nagy szolgálatot tett, s tesz máig hatóan a régészet népszerűsítésének (ld. novelláskötetét, *Utazás a föld alatti Magyarországon*). A népélet iránti érdeklődésének és jártában-keltében megszerzett szakértelmének köszönhetően, nem utolsó sorban elődjének, Tömörkény Istvánnak nyomán Móra Ferenc jelentős néprajzi gyűjteményt alakított ki. Személyes varázsának is szerepe volt abban, hogy a szegedi kultúrpalota a legszélesebb értelemben vett népművelési intézménnyé lett az ő igazgatósága alatt, s ilyenként követendő mintája ma is a múzeumoknak. Ez a minta közelít a *muszeion* eredeti fogalmához, amennyiben az ilyen múzeum – iskola is egyben. A magyar történelemnek és művelődéstörténetnek nem éppen virágkorában működött sem Tömörkény István, sem Móra Ferenc, hiszen sem a világháború, sem az utána következő évtizedek nem mondhatók a növekedés, a gyarapodás, a bővelkedés korszakának. Mégis az ő nevüknek, különösen pedig a Móráénak köszönhető, hogy a múzeum intézménye úgy rögzült a magyar irodalmi emlékezetben, mint a kultúra, a tudomány, a műveltség biztos menedéke a zord időkben. Nem túlzás azt állítani, hogy a múzeumnak mint szellemi menedékhelynek a képe innen datálódik a magyar műveltségben. Számos példát lehetne említeni arra, hogy a múzeum mint menedékhely kiállta a történelem akkor, Móra halálakor még csak eljövendő gyászos fordulatainak és viharainak próbáját, előbb a Harmadik Birodalom keleti terjeszkedését, s annak következményeként a második világháború pusztításait, a holokausztot, majd az ellenkező irányból jövő elnyomást, Kelet-Európa szovjet igába hajtását, az 56-os forradalmat és az azt követő megtorlást is. Ez bizonyára azzal magyarázható, hogy a mindenkori hatalom nagyobb figyelemmel viseltetett az iskolák, főiskolák, egyetemek, általában az oktatási intézmények iránt, ahol a közvetlen befolyásolásnak, a politikai propagandának érzékelhető módon nagyobb tere nyílott, mint a kisebb (és természeténél fogva passzív) közönséget vonzó, „néma" tárgyakat kiállító múzeumok iránt. A II. világháború, sőt 1956 utáni korból ismét szegedi példát említünk. A Trogmayer Ottó vezette Móra Ferenc Múzeum nyújtott menedéket a hatalom üldözte, 1965-ben fölfüggesztett börtönbüntetéssel sújtott, egyetemi katedrájától megfosztott néprajztudósnak, Bálint Sándor professzornak és adta ki *A szögedi nemzet* c. háromkötetes monográfiáját évkönyveiben (1974–1975, 1976–1977, 1978–1979). De menedéke volt a nyíregyházi Józsa András Múzeum is a két világháború között a hódmezővásárhelyi származású Kiss Lajos néprajztudósnak (1881-1965), *A szegény ember élete* (1934) és *A szegény asszony élete* (1941) c. művek szerzőjének, ahogy menedéke volt a pannon táj költőjének, Takáts Gyulának is a kaposvári múzeum, amelynek 1949 és 1971 között igazgatója volt, és persze menedéke volt mindazoknak a muzeológusoknak és művészeknek is, akiknek az ő tekintélyük védelmet nyújtott. Takáts Gyula például, aki kényszerű hosszabb hallgatása után 1955-ben tért vissza a nyilvánosságba, még ugyanabban az évben *Vízitükör* c. kötetét a szintén mellőzött Egry Józsefnek, a balatoni táj festőjének a rajzaival jelentette meg.

A magyar múzeumtörténet II. világháború utáni korszakának különleges alakja, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének *professor emeritus*a, Dankó Imre, aki afféle „vándorigazgatóként" járta be fél Magyarországot, s a karcagi, sárospataki, gyulai, pécsi múzeumok igazgatása után a debreceni Déri Múzeum igazgatói székéből ment nyugdíjba a 90-es években. Mindenhol, ahol Dankó Imre megjelent, megpezsdült körülötte a szellemi élet, s a múzeum, amelyet vezetett, nemcsak a mindenkori Művelődési Minisztérium egyik költségvetési intézménye volt, hanem az adott város (legtöbbször kisváros) szellemi embereinek szívesen látogatott találkozóhelye, olykor kedélyes baráti ebédek és vacsorák színhelye is lett. Különös értéket ennek az ad, hogy Dankó Imre mindezeket a Rákosi-diktatúra, majd az 56-os forradalom, és az azt követő megtorlás idején volt képes megteremteni és fenntartani. Dankó Imre működése csak megerősíti azt a vélekedésünket, hogy a XX. században a jobb magyarországi múzeumok a „független szellemű értelmiség menedékhelyei" voltak – és csak remélhetjük, hogy azok is maradtak.

A Pest Megyei Múzeumok Évkönyveinek 27 évfolyamát tehát a fentebb leírtak szellemében mint a táj évezredeket átfogó műveltségének gyűjteményét, mint a művelődésnek az elmúlt három évtizedben működő menedékét szeretnénk a következő oldalakon bemutatni. A menedékhely fogalma magá-

val vonja nemcsak a menedéket adó, de az üldöző személyét is. Ez utóbbi(ak) személyét fedje jótékony homály, a menedéket nyújtó nevét azonban nincs okunk eltitkolni: Ikvai Nándor igazgató az, aki útjára indítja, s az ő halála zárja is le ezt az országos jelentőségre szert tett sorozatot.

A táj – A mai Pest megye – 1950-ig hivatalosan Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye – a korábbi alföldi megyerészek mellett néhány dunántúli és Dunán inneni szomszédos megyéből (Esztergom, Nógrád, Hont) is tartalmaz részeket. Ez a földrajzilag igen változatos táj kicsiben szinte az egész országot reprezentálja: található benne termékeny alföldi síkság, lankás dombvidék, folyó menti tájak (Galga mente, Ipoly mente, hegyek között utat törő, alföldi lapályon szétterülő, szigeteket építő Duna), ártéri erdők. A táj kellős közepén található az ország fővárosa és legsűrűbben lakott része, az ország legnagyobb iparvidéke, ugyanakkor ennek a tájnak része a máig lakatlan és így viszonylag érintetlen, egykori vulkán töredezett-kopott maradványa, a Börzsöny, s a szintén erdőkkel borított és a főváros „tüdejének" számító Visegrádi- és a Pilis-hegység. Különleges értéket jelentenek az épített környezet történelmi jelentőségű emlékei: a római birodalmi határvidék, a Duna menti limes maradványai, a kora középkortól jelentős szerepet játszó királyi székhely, Visegrád rekonstruált palotaépületei, a török hódoltság utáni újra telepítések és telepedések emlékei, Szentendre városa, Ráckeve és Gödöllő főúri és királyi kastélyai. A tájat lakó népcsoportok, ha lehet, még a természeti és épített környezet változatosságánál is gazdagabban képviselik az ország, sőt a tágabb régió, a Kárpát-medence és a Balkán etnikai képét: a különböző magyar népcsoportok, jászok, kiskunok, palócok mellett megtalálhatók itt felvidéki eredetű szlovákok, Duna menti svábok, balkáni eredetű szerbek, horvátok és dalmátok is. Mind a természeti, mind az épített környezet, s az itt lakók anyagi és szellemi kultúrája egyaránt érdemes arra, hogy értékeit számba vegyék, összegyűjtsék és megfelelő formában a közönség elé tárják.

A múzeumi évkönyv mint a megye „kincseinek tára" – Ennek az anyagi és szellemi gazdagságnak helyzeti előnye, hogy közel lévén az ország fővárosához, szellemi és gazdasági központjához, könnyen elérhető és hozzáférhető a művelődni vágyó nagyközönség számára. Ezeknél a feltételeknél keresve se lehetne ideálisabbakat találni a múzeumi tevékenységhez. Mégis a megye területén létesült első múzeumok, az 1898-ban alapított váci, az 1917-ben alapított ceglédi és 1928-ban alapított nagykőrösi múzeum viszonylag későn csatlakoztak az ország nagyobb városainak múzeumaihoz. A legtágabb értelemben vett muzeológia megalapozásához nem is annyira ezek a múzeumok, mint inkább a földrajzi fekvés (fővároshoz való közelség) és a történelem alakulása (az ország I. világháború utáni területvesztése, s a belőle következő, művészekre is kiható immigráció) által is motivált spontán művészeti csoportosulások, művésztelepek és műhelyek kialakulása járult hozzá – különösen a II. világháború után, amikor az egységes országos múzeumi hálózatba a művészeti gyűjteményeket is betagolták. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságát 1972-ben Szentendrére, a „festők városába" helyezték át, ámbár az 1951-ben megnyílt szentendrei Ferenczy Múzeumnak 30 000 régészeti tárgyra rúgó „klasszikus" múzeumi gyűjteménye is volt. Az évkönyvek anyagát a következő sorrendben fogom áttekinteni: 1. képző- és iparművészet, 2. történelmi emlékek, 3. történelmi személyiségek emlékei, 4. etnikai, egyházi gyűjtemények, 5. néprajzi gyűjtemények.

1. *Képző- és iparművészet* – A táj látványára különösen érzékeny festők a megye két földrajzilag is ellentétes pontját, a Duna menti „balkáni-mediterrán" Szentendrét és a dimbes-dombos, ligetes, erdős „sztyeppei" Gödöllőt választották ki maguknak otthonul. A két művészkolónia közül az időben korábbi, az 1901 és 1921 között fennálló gödöllői művésztelep, amelynek vezető alakjai Körösfői-Kriesch Aladár (1863-1920) és Nagy Sándor (1860-?), a művészi fantázia és az okos művészetpolitika szerencsés találkozásának köszönhette létrejöttét. Az angol preraffaeliták, különösképpen William Morris és John Ruskin eszméinek, a finn Jugendstil-t képviselő, Eliel Saarinen (1873-1950) építészetének és Akseli Gallen-Kallela (1865-1931) festészetének, továbbá Lev Tolsztoj (1828 -1910) messianisztikus kereszténységének, Schmitt Jenő Henrik (1851-1916) anarchista-pacifista filozófiájának hatása alatt álló két művész olyan alkotó műhelyt szeretett volna létrehozni, amelyben a kétkezi munkának, a nép művészetének a hasznát maga a nép élvezi azokban a hasznos termékekben, amelyeket a művészek és tanítványaik alkotó közössége létrehoz. A középkori manufaktúrák és kézműves műhe-

lyek mintája lebegett a szemük előtt, s elképzeléseikbe belejátszott a nép felemelésének a gondolata. Műhelyüket mind szellemi, mind gyakorlati vonatkozásban a népművelés eszközeként képzelték el a *Gesamtkunst* eszméjének szellemében. Elképzelésüket támogatta a Vallás- és Közoktatási Minisztérium Művészeti Ügyosztályának 1893-1913 között vezetője, Koronghi Lippich Elek. Az Eötvös József, Trefort Ágoston kultuszminiszterek liberális szellemiségét képviselő és továbbvivő, európai távlatokban gondolkodó főhivatalnok erkölcsi és anyagi támogatásával létrejött a gödöllői művésztelep, amely a hozzá csatlakozó szövőműhellyel együtt a magyar szecesszió egyik kristályosodási pontja lett. A gödöllői művésztelep célkitűzéseit tekintve rokon a Bartók Béla és Kodály Zoltán nevéhez fűződő művészeti elképzeléssel, amely azt vallotta, sőt a saját példájával bizonyította, hogy értékes magas művészet csak a nép művészetéből nőhet ki. Éppen ezért Bartók és Kodály gyűjtései zeneművészi pályájuk előkészítői voltak. Körösfői-Krisch Aladár választott nevével is vallotta ezt a programot, s maga is részt vett a kalotaszegi népművészet motivumainak gyűjtésében, s ezeket a motívumokat fel is használta freskó, és mozaikművészetében. A gödöllői művésztelep épületeinek létrehozásában aktív szerepet játszott Medgyaszay István (1877-1959) építész, a szecesszió magyaros építőstílusának jellegzetes képviselője. Eredményeik nem tudták olyan mélyen áthatni a magyar műveltséget, mint Bartók és Kodály művészete és pedagógiai elképzelései. Ennek oka elsősorban a külső körülményekben keresendő, a hivatalos művészetpolitika számukra kedvezőtlen fordulatával, Koronghi Lippich Elek eltávolításával, majd a világtörténelem tragikus fordulatával, a vesztes világháborúval, s az azt követő forradalmakkal magyarázandó. A kommunisztikus eszményeket valló művésztelep – a tőle különben teljesen független – kommunista kísérlet, a Tanácsköztársaság bukásával, mondhatni önhibáján kívül, elvesztette eszmei hitelét, s vezetőinek halálával megszűnt szellemi műhely lenni.

Az a történelmi eseménysor, amelynek utolsó előtti momentuma a Tanácsköztársaság bukása volt, a trianoni békével ért véget. Az Erdélyhez tartozó Nagybányát is elcsatolták, s ezzel a modern magyar festészet Hollósy Simon 1896-ban alapította elsőszámú műhelye egyszerre a határon túlra került. Az iskola egyik vezető művészének, Ferenczy Károlynak még a XIX. század végére visszanyúló szentendrei kapcsolatainak köszönhetően közülük sokan, köztük természetesen maga Ferenczy Károly Szentendrén találtak menedéket a 20-as években. Mondhatjuk tehát, hogy a "szentendrei iskola / művésztelep" – ellentétben a korábbi és föntebb említett gödöllőivel, amely tudatos tervezés eredménye volt – spontán alakulat, amely ugyanakkor, a történelem szeszélyéből következően, időben a gödöllőinek szinte folytatója. Résztvevőit, tagjait csak annyiban fűzi össze közös eszmeiség, amennyiben előzőleg már Nagybányán is a *plein air* festészet, az impresszionizmus híveinek meglehetősen laza közösségéhez tartoztak, a szentendreieket elsősorban a közös sors, a menekült mivolt kötötte össze semmint a közös művészi hitvallás. A történelem fordulatai úgy hozták, hogy a szentendrei iskola/művésztelep két világháború közötti, sőt II. világháború utáni legfőbb ismertetőjegye a menekült mivolt. A Studia Comitatensia 10 kötete, mint címe is mutatja, *Gödöllőiek, szentendreiek (Művészettörténeti tanulmányok)* erről a társadalom-, művelődés- és művészettörténet szempontjából egyaránt jelentős korszakot tárgyazza. A benne található tanulmány, Jurecskó László: *K. Lippich Elek – a hivatalos művészetpolitika irányítója – és a gödöllőiek* (9-33.l.) alapos és képekkel gazdagon illusztrált jellemzését adja a magyar művészettörténet e fontos korszakának. Ugyanezen évkönyv egy másik tanulmánya, Keserű Katalin: *Juhász Árpád a gödöllői művésztelepen* (41-50.l.) újabb adalékokkal szolgál a gödöllői művésztelepről rajzolt képhez.

Szentendre nemcsak az egyszerre "külföldé" lett nagybányaiaknak nyújtott menedéket, hanem az "itthon" hontalanná váltaknak, a zsidótörvények által a magyarságból kirekesztetteknek is. Az ő tipikus képviselőjük, Ámos Imre (1907-1944 v. 1945), akit magyar "Chagallnak" meg festő "Radnótinak" is szokott hívni az utókor. Az expresszionista-szürrealista Ámos Imrének Szentendre csak ideiglenesen tudott menedéke lenni, csakúgy mint a szürrealista-konstruktív Vajda Lajosnak (1908-1941). A zsidótörvények, amelyek a II. világháború kitöréséig „csak" emberi méltóságukban alázták meg az érintetteket, nem mellesleg veszélyeztetve, sőt ellehetetlenítve megélhetésüket, a háború kitörése után már közvetlen életveszélyt jelentettek a frontra vezényelt fegyvertelen munkaszolgálatosoknak. Ámos Imre munkaszolgálatosként halt meg Ukrajnában (Vajda Lajost „csak" súlyos tüdőbaja mentet-

te meg attól, hogy munkaszolgálatosként a fronton haljon meg, de korai halálához nagyban hozzájárult a munkaszolgálatban eltöltött idő). Gy. Petényi Katalin *Jel és jelentés Ámos Imre művészetében* című tanulmánya a Studia Comitatensia 2. számának 257-281. lapjain a kor tabuit döntögető, a kimondható és kimondhatatlan határán egyensúlyozó, az akkori hivatalos esztétika-felfogás képviselőjének semmiképpen nem tartható Lukács György felfogására alapozó, tehát „rebellis" esztétikai felfogást tükröz. A cím szemiotikai megközelítést sugall, s erre ma senki nem kapja föl a fejét, de akkor, 1972-ben a szemiotikát a gondolatrendőrség a tűrt és tiltott kategóriák határán, de inkább az utóbbin belül helyezte el. Ámos Imre, Vajda Lajos, és az utóbbihoz csatlakozva, Korniss Dezsőt is meg kell említenünk, voltaképpen a II. világháború után sem kapták meg azt a figyelmet, amit kvalitásaik alapján megérdemeltek volna. Ennek oka abban keresendő, hogy nem voltak beilleszthetők a hivatalos ideológia, s benne az esztétikai felfogás, a „szocialista realizmus" osztályharcos dogmájába. A kor művészettörténészei, irányadó művészetpolitikusai között nem voltak olyan politikai befolyással bíró személyiségek, akik Ámos Imre szürrealizmusát, ótestamentumi utalásait és apokaliptikus vízióit, Vajda Lajos és Korniss Dezső Bartók Béla művészi programjához tudatosan kapcsolódó „konstruktív-szürreális sematikáját" (amellyel az általuk éppen Szentendrén és környékén gyűjtött népi és vallási motívumokat integrálták az egyetemes (európai) festészet akkor modern felfogásába) elfogadtathatták volna, vagy akárcsak törekedtek volna elfogadtatni a hatalommal. A kor egyetlen független szellemű és a hatalom által is respektált művészeti írója, Fülep Lajos (1885–1970) pedig nem mutatott érdeklődést a „szentendrei iskola", s benne Ámos és Vajda művészete iránt. (Ő a háború utáni időben a szinte teljesen elfeledett Csontváry Kosztka Tivadar (1853–1919) művészetének elismertetését tartotta feladatának. Teljes tekintélyével kiállt Csontváry művészete mellett, de sokszor vallott kudarcot, így Csontváry műveinek egy része – Fülep többszöri intervenciója ellenére – jóvátehetetlen kárt szenvedett. Ugyanakkor az ő tekintélyének és erőteljes kiállásának köszönhető, hogy a 60-as évek felére Csontváry művészetét végre elismerték, melyet először a műveiből rendezett székesfehérvári, majd a pécsi, aztán budapesti kiállítás is jelzett. Tudomásom szerint egyetlen szál fűzte Fülepet a „szentendrei iskolához", éspedig a Szentendréhez csak lazán és meglehetősen későn kapcsolódó Kondor Béla (1930-1971) művészete, amelyről – kezdeti berzenkedését legyőzve – nagy elismeréssel volt (ld. Németh Lajos írása). Mindezt csak azért említem, mert a zenében, a Vajda Lajos „konstruktív-szürrealista sematikájához" igen közel álló bartóki felfogás első sorban Kodály Zoltán tekintélyének köszönhetően – a Rákosi korszak rövid rémuralma után – 1956 után ismét „legálissá" vált. Ámos és Vajda művészete tehát a háború, sőt még 1956 után is megmaradt félig-meddig illegálisnak, amelyhez természetes módon csatlakoztak a 60-as, 70-es években most már Nyugatról beáramló, s ezért a hatalom által „ellenségesnek" minősített eszmék és tudományos rendszerek, így a művészetelméletben és -kritikában akkor divatos szemiotika is. A Gy. Petényi Katalin írta tanulmány amellett, hogy önmagában viseli értékét azzal, hogy egy fel-nem-dolgozott művészeti oeuvre-t választott tárgyául, jele annak is, hogy a szentendrei művészet újra az érdeklődés középpontjába került – ezúttal is, mint a maga korában – nem csak művészi értéke, hanem társadalmi jelentősége miatt.

Kiss Joakim Margit *A művészet változásai, a művészet rétegződése Szentendrén a hetvenes-nyolcvanas években* (Studia Comitatensia 20. Szentendre 1990: 53–128) c. nagyszabású írása a címben jelzettnél szélesebb időbeli perspektívában mutatja be a szocialista művészetpolitika és a művészek viszonyát Szentendrén. Az általában Aczél György nevéhez fűzött művészetpolitika egyik vonása, hogy – nyilván a könnyebb ellenőrizhetőség érdekében – anyagilag is pártolta az írók, művészek „hivatalos" csoportosulásait. Az írókat államilag fenn- (és kézben) tartott folyóiratokba terelték (Alföld, Tiszatáj, Kortárs, Új Irás, Jelenkor), a művészeket „művésztelepekbe" (Hódmezővásárhely, Miskolc, Szentendre) – ezeket az intézményeket a melléjük telepített, olykor egyes művészek oeuvrejeinek szentelt galériákkal államilag támogatták. Ezek a csoportosulások időről időre – az írók és művészek társadalmi érzékenységéből következően – spontán reagáltak a társadalmi történésekre, felfelháborodtak, olykor fel is lázadtak a fennálló rend ellen, de könnyű volt őket lefékezni. A folyóiratok körében ciklikusan rendeztek „tisztogatásokat". Volt Alföld-, Tiszatáj-, Jelenkor-botrány – s ez szinte mindig az aktuális főszerkesztő menesztésével végződött, aztán két-három-négy év múlva

ugyanígy járt az „új” főszerkesztő is. A művészeti életben, a művésztelepekre az ilyen konfliktusok kevésbé voltak jellemzőek – a szó erejétől mindig jobban reszketett a hatalom, mint a kép, szobor vagy kerámia hatásától. Ugyanakkor a képző- és iparművészek egzisztenciálisan mindig valamivel jobban függtek az (állami) mecenatúrától. Személyes sérelmektől most eltekintve, s utólagosan elmondható arról a korról, hogy mégis: volt állami mecenatúra, s hogy Kovács Margit, Czóbel Béla, Barcsay Jenő oeuvre-je még alkotóik életében méltó elhelyezést kapott, hogy több-kevesebb állami támogatással, de létrejöttek különböző műhelyek (Műhely Galéria 1981 óta, Grafikai Műhely 1980 óta, Art'éria 1986 óta), amelyek hátteret nyújtottak az ott dolgozóknak. Mellettük persze működtek magányos, rebellis alkotók, mint Deim Pál, Anna Margit (Ámos Imre özvegye), Szántó Piroska (a költő, műfordító, szerkesztő Vas István felesége), Klimó Károly és mások. Kiss Joákim Margit tanulmánya részletesen bemutatja és jellemzi a szentendrei művésztelep(ek) munkásságát. Annyi bizonyosan kiolvasható e tanulmányból – s minket ezúttal ez érdekel elsősorban – hogy (1) Szentendre művészeti élete mára rég kinőtte a múzeumi kereteket, (2) ettől (ti. a múzeum nyújtotta védelem megszűntétől) nem teljesen függetlenül Szentendre „menedék” jellege is veszélybe került. Nem szükséges múzeumi évkönyveket, kiadványokat olvasni, vagy akár felkeresni sem a szentendrei múzeumokat, hogy láthassuk: Szentendre városát mint fővároshoz közeli turista célpontot népes turistacsordák lepik el tavasztól őszig, belőlük sohasem lesz igaz múzeumlátogató közönség, pláne képzőművészeti gyűjtő, ők legfeljebb a zsibvásári gagyi, álnépi csecsebecsék, s a hely szellemét tekintve indifferens butikok vásárlói, s a múzeumok közül mindenekelőtt a bormúzeum látogatói lesznek. Ez a nyers üzletiesség tönkreteszi a várost, mert eltakarja szépségeit, kárára van otthonosságának. Szentendrén ma már szinte senki se érezheti magát otthon: a turista nyilvánvalóan azért, mert legfeljebb egy napra, de leginkább csak néhány órára érkezik a városba, az ottlakók pedig azért, mert ők is csak megtűrtek, s csak annyiban, amennyiben a turistaipart kiszolgálják. A legnagyobb vesztesek talán éppen a művészek, mert nem érezhetik magukat ők sem otthon, mert nincs nyugalmuk, és közönségük is gyérül (mert a turisták jövés-menése, csörtetése nem kedvez a műélvezetnek és elriasztja az igényesebb látogatókat, a potenciális műpártolókat).

2. *Történelmi emlékek* – A Ferenczy-múzeum illetékességi körén ugyan kívül eső, de közeli régióhoz tartozik Vértesszőlős, ahonnan 1962-ben egy 350 000 évesre becsült lakóhely leletanyagából előkerült emberi nyakszirtcsont, amelyet *Homo sapiens seu erectus Palaeo-hungaricus* néven tart számon az antropológia.

Pest megyének a Dunán túlra eső része a Római Birodalom Pannonia-Inferior nevű provinciájának keleti határvidéke volt, benne jelentős településekkel, mint a provincia fővárosa, Aquincum, a mai Szentendre területén található erődökkel, Ulcisia Castra, a Budatétény helyén álló Camponával.

A terület Pannonia provincia elvesztése után is értékes nyomokat őriz a népvándorlás korából.

A honfoglalás kora is gazdag lelőhelyekben a Pest Megyei Múzeumok kutatási területét tekintve, minthogy a fejedelmi törzs szálláshelye is a mai Pest megye, jelesül a Duna mindkét partja, Káposztás- és Békásmegyer, Óbuda, valamint a Csepel-sziget területére, ill. múzeumainak illetékességi körébe esik.

Bár Visegrád, a Magyar Királyság egyik fejedelmi központja nem tartozik a Pest Megyei Múzeumok felügyelete alá, mert a Nemzeti Múzeum visel rá gondot, mégis megemlítendő itt, hiszen egyébként a megye területén, sőt annak éppen egy kitűntetett pontján található. Ez az Anjou-korban kiépülő, Mátyás uralkodása alatt fénykorát élő visegrádi palota-együttes a török hódoltság idején való elhagyatottságának meg a természeti erők rombolásának következtében is a XIX–XX. századra ismét régészeti lelőhellyé vált. A kora középkori román építészet ritka és pompás emléke, az ócsai református templom. A török hódoltság utáni újratelepülés-újratelepítés is hozott építészeti értékeket a megye területére. Számos főúri, nemesi kastély épült a XVIII–XIX. században barokk, ill. klasszicista stílusban a megye területén, csak néhányat említve, ilyen a gödöllői Grassalkovich-kastély, a ráckevei Savoyai-kastély, a nagytétényi Rudnyánszky-kastély.

A régészet által kutatott kor a legrégebbi kőkortól a reneszánsz koráig terjed. Gyakorlatilag azonban a neolitikumtól a bronzkoron, vaskoron át a római birodalom kora az első, a megye területének

régészetileg különös fontosságú nagyobbik része a régészet (ősrégészet, pannon régészet, népvándorláskori régészet, honfoglaláskori régészet, középkori régészet) illetékességi körébe, kisebbik része pedig a műemlékvédelem illetékességi körébe tartozik. Az előbbi csoport vitathatatlanul múzeumi tevékenység, az utóbbi legföljebb érintkező terület, illetve annyiban tartozik ide, hogy ezek a barokk vagy klasszicista stílusban épült kastélyok többnyire múzeumoknak adnak helyet. Elmondható, hogy a Pest Megyei Múzeum illetékességébe tartozó régió történetileg vizsgálandó és vizsgálható periódusa az emberiség legrégebbi múltjától kezdődik az újkori magyar történelem „még" történetinek értékelhető koráig, mondjuk, a török hódoltságot követő *reconquista* idejéig tart. Ennek megfelelően a 27 kötetből négy tisztán régészeti vonatkozású: a Studia Comitatensia 6. kötete Bakay Kornél *Honfoglalás- és államalapítás-kori temetők az Ipoly mentén* c. monográfiáját tartalmazza, a 9. és 17. kötet pedig mint címe, *Régészeti tanulmányok Pest megyéből I-II.* mutatja teljes egészében a régészetnek van szentelve, mint ahogy a 21. és 22. kötet is, *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. Az egyes kötetekben található régészeti és történeti tanulmányoktól eltekintve is a történeti tematikájú kötetek, amilyen a 7. és 8. kötet, *Fejezetek Pest megye történetéből I-II.*, különösképpen pedig a városmonográfiák, mint a 11. kötetet kitevő *Cegléd története* 1982-ből, a 13. és 14. kötetbe foglalt *Vác története I-II.* 1983-ból magától értetődően tartalmaznak régészeti tanulmányokat is. A mából visszatekintve van ezeknek a városmonográfiáknak egy sajátos történeti értéke is, éspedig a legújabb kor vonatkozásában. A „létező szocializmus" korában a történészek kötelező penzuma volt a munkásmozgalmi múlt felderítése úgy is, mint a szocialista kor „visszamenőleges" megalapozása. Ebből a szükségből (tán inkább 'kényszert' kellene mondanom) kovácsoltak sokan erényt, aminek köszönhetően a megye, s benne az említett városok XIX-XX. századi társadalmi mozgalmairól, szociális helyzetéről igen részletes, az utókor által majd újraértelmezendő, adatokban azonban igen gazdag kép áll rendelkezésünkre. Nagy általánosságban úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezekbe az évkönyvekbe író történészek szemlélete a marxizmusban való, olykor kénytelen-kelletlen „megmerítkezésből" – végső soron – gazdagodott, amennyiben szociális vonatkozásban érzékenyebbé lettek, és differenciáltabban voltak képesek látni a vizsgált kort, mint az előttük járó pozitivista-szenvtelen krónikások.

3. *Történelmi személyiségek emlékei* – Pest megye, mint az ország közepén fekvő, a fővárost körülvevő közigazgatási egység a legtermészetesebb módon vált lakhelyévé történelmi személyiségeknek, politikusoknak, művészeknek, íróknak. E személyiségek életének egykori helyszínei idővel emlékhelyekké, muzeális kutatásra és gondozásra érdemes objektumokká váltak. Fecskeröptében és a teljesség igénye nélkül sorolok itt fel néhány történelmi személyiséget és helyiséget a megye területéről, amelyhez kapcsolódtak: Cegléd – Dózsa György, Kossuth Lajos; Aszód – Petőfi Sándor, Podmaniczky Frigyes; Nagykőrös – Arany János; Ercsi – Eötvös József; Visegrád – Görgey Arthur; Leányfalu – Móricz Zsigmond, Győrffy György, Karinthy Ferenc; Tahi – Karácsony Sándor; Kisoroszi – Mészöly Miklós.

Petőfi Sándor, akinek két emlékmúzeuma is van a megyében, Aszódon és Dömsödön, már a Studia Comitatensia 1. kötetében felbukkan, mégpedig a Ferenczy–múzeum néhai igazgatójának, Mezősi Károlynak köszönhetően, aki Petőfi anyjáról írt tanulmányt (275-290.l.). Ugyanebben az évkönyvben szerepel Jakus Lajos tanulmánya, *Petőfi apai őseinek származása* (291-294.l.). Ugyanezektől a szerzőktől a a Studia Comitatensia 2. kötetében is szerepelnek Petőfiről írott tanulmányok, Mezősi Károly: *Kisebb Petőfi-tanulmányok* (315-322.l.), Jakus Lajos: *Petőfi édesanyja családjának társadalmi és gazdasági alakulása* (333-340.l.). Általában elmondható, hogy Petőfi Sándor alakjával viszonylag sokat foglalkozott a megyei muzeológia. A teljes egészében irodalomtörténeti tanulmányoknak szentelt Studia Comitatensia 19. kötetében (1989) négy tanulmány is foglalkozik Petőfivel: Jakus Lajos: *Petőfi családja* (119-163.l.), ugyanő: *Életképek Petőfi diák- és ifjúkorából* (164-209.l.), Asztalos István: *Petőfi aszódi iskolája* (210-274.l.) és Hódi Gyuláné: *Petőfi Sándor aszódi vonatkozású költeményei* (275-308.l.). Míg Arany Jánossal, a megyében egykor működött, Nagykőrösön a XIX. század 50-es éveiben tanárkodó íróbaráttal csupáncsak egy tanulmány foglalkozik, Bárdos József: *Arany és Madách* (355-382.l.). Ugyanebben a kötetben találunk egy Móriczról szóló tanulmányt G. Sín Edit tollából, *Móricz Zsigmond és Leányfalu* (481-502.l.), egy Áprily Lajosról, Farkas Péter: *Üzenet a*

völgyből (503-526.l.). Egy klasszikusan az irodalomtörténeti-muzeológiai tárgyú tanulmány, a Bihari József-Farkas Péter írta *Pest megyei irodalmi topográfia* (633-647.l.). Ilyen jellegű munkákra nagy szüksége volna az irodalomtörténetnek, hogy össze lehessen állítani az egész országra, ill. a Kárpát-medencére kiterjedő magyar irodalmi topográfiát.

Mint a fentiekből kitűnik, a megye irodalmi személyiségek emlékeiben gazdag hagyománya nincsen kellőképpen reprezentálva a Studia Comitatensia köteteiben. Ez azt jelenti, hogy a muzeológusoknak bőven akad még munkájuk ezen a területen.

A kötet négy utolsó tanulmánya Sík Sándor emlékének van ajánlva. Sík Sándor nem kötődött különösképpen Szentendréhez, vagy akár Pest megyéhez sem, az ő személye és munkássága országos jelentőségű volt – elsősorban mint nevelőé, és másodsorban mint költőé. Az országos érdekű tanulmányoknak mindig kell, hogy tere legyen a helyi (esetünkben megyei, közelebbről Pest megyei) kiadványokban, hogy ezáltal is távol tartassék a kiadványtól a provincializmus szelleme. Szentendre országos jelentősége a képzőművészetnek, központi fekvésének köszönhetően magától értetődő módon fennmaradt, de nem árt egyéb területeken, így az irodalomtörténetben sem olykor tudatosan törekedni arra, hogy a nemzeti és egyetemes szellem is jelen legyen a muzeológiai kutatásokban. A Pest Megyei Múzeumok igazgatói székében Ikvai Nándor utódja, Bihari József szerkesztette 19. kötet éppen ilyen.

4. *Egyházi gyűjtemények és etnikai néprajz* – Tekintettel arra, hogy a megye, s benne éppen Szentendre ad helyet a Szerb Egyháztörténeti Múzeumnak, nem maradhat említetlenül ez a jelentős gyűjtemény itt sem. Annak ellenére sem, hogy mint a Ferenczy-múzeumtól, illetőleg a Pest Megyei Múzeumok intézményétől független intézmény nyilvánvalóan kívülesik a Studia Comitatensia illetékességi területén. Egy vonatkozásban azonban mégis köze van a Ferenczy Múzeumnak a szentendrei szerb egyházközösséghez: hogy ti. az egykori szerb iskola és tanítóképző épülete ad helyet neki. Ennek a körülménynek – különösképpen mert a helytörténet gazdájáról, egy múzeumról van szó – igenis nagy jelentősége van, s ennek megfelelően kell is kezelni. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a szocialista rendszerrel együtt járó egykori államosítások, kisajátítások természetüknél fogva jogszerűtlenek, sőt legtöbb esetben jogsértőek voltak, és előidézői sokszor visszafordíthatatlan változásoknak. A szerb lakosság jelentős része a II. világháború utáni repatriált Szerbiába, s így a város elvesztette népességének azt a rétegét, amely szellemiségét és arculatát évszázadokon át alakította. Az egykori szerb iskola és tanítóképző helyét elfoglaló múzeumnak azonban – mintegy jóvátételként, mert hisz a jogi helyzet rendezése nem róható ki rá – kötelessége őrizni annak emlékét, hogy ez az iskola több mint száz éven át szolgálta az itteni szerb lakosságot, de tágabb értelemben a szélesre tárt kapujú magyarországi műveltséget.

A Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény, amely ikonokat, ötvösmunkákat, iparművészeti alkotásokat tartalmaz a Püspöki Palota mellett felépült korszerű épületben található. Szervezetileg hozzátartozik a Budai Szerb Ortodox Püspökség és Egyházmegyei Könyvtár, valamint a Szerb Egyházmegyei Levéltár is.

A megye soknemzetiségű volta ellenére kifejezetten etnikai jellegű tanulmány nem sok található az évkönyvekben. A Studia Comitatensia 1. kötetében O. Deisinger Erzsébet tanulmánya képviseli az etnikai néprajzot, *Budapest környékén élő délszlávok karácsonyi szokásai* c. cikkével (167-184.l.). És egy figyelemfelkeltő írás a Studia Comitatensia 24. kötetéből Ujváry Zoltán tollából, *Interetnikus kapcsolat vagy asszimiláció?* (359–368.).

5. *Néprajz, néprajzi gyűjtemények* – A múzeum működésének a régészet mellett klasszikus terepe a néprajz. A Ferenczy-múzeum a szokásostól eltérő, fentebb vázolt történetéből tudjuk, hogy benne éppen a néprajz volt a legkevésbé művelt működési terület. Ikvai Nándor 1968-tól haláláig volt a Ferenczy-múzeum igazgatója, 1980-tól tudományos igazgatója, miközben párhuzamosan a Művelődési Minisztérium múzeumi főosztályán is működött magas beosztású hivatalnokként. Ikvai néprajzos képzettségének és minisztériumi beosztásának köszönhetően a néprajz jelentős súlyt kapott Szentendrén, amely a Studia Comitatensia köteteiben publikált számos monográfia mellett – intézményileg ugyan függetlenül, de Ikvai Nándor személyétől elválaszthatatlanul – a Szentendrei Sza-

badtéri Múzeum megalapításában csúcsosodott ki (ld. ROMÁN András: A szentendrei falumúzeum pályázata. Műemlékvédelem XII. 1968. 181–184).

A petőházi születésű Ikvai Nándor 1954-ben érettségizett a soproni Berzsenyi Dániel Gimnáziumban. Az 50-es években nem szokatlan vargabetűk után 1960-ban szerzi meg néprajzos diplomáját a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, ahol Gunda Béla tanítványa volt. Rövidesen a ceglédi Kossuth Lajos Múzeum igazgatójává nevezik ki (1961), majd 1968-tól a Pest Megyei Múzeumok igazgatójaként folytatja pályafutását Szentendrén. Tudományos pályája a debreceni iskolában, a Gunda Béla neve fémjelezte tudományos műhelyben indult, s a Ceglédtől Szentendrén át Budapestig tartó pálya ideje alatt sem távolodott el annak szellemétől és tárgyától sem. Mesterének tanításához híven Ikvai Nándor néprajzosként a tágabb régiók, mint amilyen a Kárpát-medence és a kistájak, mint pl. a Zempléni hegyvidék korrelatív néprajzi vizsgálatát tartotta feladatának. Több monográfiát írt ebben a magyar néptudománynak Győrffy Istvánig visszavezethető szellemében. Ilyenek a Zempléni hegység földműveléséről írott monográfiája, és Studia Comitatensia általa szerkesztett 5. és 15., a Börzsöny hegység és a Tápió mente néprajzát tárgyazó kötetei (1977, 1985). Ikvai szakmai felkészültségét és szervező készségét dicséri, hogy a Studia Comitatensia 5. és 15. köteteiben kiváló felkészültségű szakemberek korábban részletesen fel nem tárt néprajzi tájakról, jelenségekről tájékoztathatják a szakmai közönséget. Mind a Börzsöny, mind az Ipoly mente az ország közepéhez, a fővároshoz, Pest megyéhez közel fekvő, sőt részben területén található régió, de bizonyos értelemben a 70-es, 80-as években is még mindig érintetlen, a népélet szempontjából archaikus vidék, ezért kiváltképpen alkalmas nagyszabású összesítő kutatások elvégzésére. Ezek az évtizedek jelentették talán az utolsó történelmi pillanatot, amikor ezeken a tájakon még élő hagyománnyal találkozhatott a kutató.

Ezek a monográfiák maguk is fontosságot kölcsönözhettek volna a Ferenczy-múzeumnak a néprajzban is. A Studia Comitatensia 4. kötetét kitevő naív népi „monográfia", a Vankóné Dudás Juli „szerzette" *Falum, Galgamácsa* azonban országos, sőt európai viszonylatban is olyan jelentős mű, amely hosszú időn át meghatározza majd a Studia Comitatensia tudományos rangját a néprajzi muzeológiában. Ez a munka ugyanis nem pusztán hiteles néprajzi információk lelőhelye, mint amilyennek pl. egy tudományos leírásnak, cikknek, monográfiának lennie kell, hanem a népéletnek egyszerre részletes és átfogó, „mikroszkopikus" és „madártávlati" képe – ilyen jellegű és teljességű leírás csak kivételes alkalmakkor születik, rendszerint akkor, amikor a leírandó és ábrázolandó világ eltűnőben van, s az értő szemlélő (sőt csakis az ilyen) még éppen megpillanthatja. Vankóné Dudás Juli ilyen értő szemlélő, s munkája ezért – minden tudományos értéke mellett és azon túl – ajándék. Ilyesmit csak kapni lehet, számítani rá nem. Vankóné Dudás Juli személye a példa arra, hogy az igazi kincs (mint ahogy a szeretet is) csak megsokszorozódik azáltal, ha megosztják, szétosztják, sokan jutnak hozzá. Vankóné Dudás Julit szinte már gyerekkorában fölfedezte a néprajztudomány, amikor Dr. Gönyey Lajos rátalált a rajzolni szerető, rendkívüli módon értelmes kislányra. A „Gyöngyösbokréta" mozgalom adta lehetőségekkel élve gyakran Pestre utazgató „kincsesbányát" sokan megkutattták, Muharay Elemértől Kodály Zoltánon át Olsvai Imréig. Mégis a néprajzos muzeológus, szerkesztő Ikvai Nándor és felesége, Sándor Ildikó érdeme, hogy a Vankóné Dudás Juli őrizte kincs könyvalakot öltött és áttekinthető rendben kerülhetett a közönség szeme elé mint a Studia Comitatensia 4. ill. (bővített formában) 12. kötete. A nagy néprajzosokat, folkloristákat az is jellemzi, hogy a hozzájuk méltó adatközlők mindig „megtalálják" őket. Ilyen találkozása volt pl. Móra Ferencnek Habival, „Homokország" vajákos emberével (Móra Ferenc: Georgikon) vagy Bálint Sándornak Tombácz Jánossal (Tombácz János meséi). És ilyen szerencsés eseménynek kell értékelnünk az Ikvai házaspár és Vankóné Dudás Juli találkozását is.

Vankóné Dudás Juli kivételesen széles skálájú „népi műveltséget" őrzött ujjaiban, torkában és emlékezetében és – ez teszi az ő tudását még inkább értékessé – rendkívüli intelligenciával volt képes kincseit átadni azoknak, akik ezeket a kincseket szakszerűen voltak képesek elemezni, földolgozni és raktározni, azaz a néprajzos kutatóknak. Egyszerű, nyílt, áttetsző megnyilatkozásait – amatőr néprajzosként, de akár professzionális etnográfusként is – akár „készpénznek", azaz „feldolgozott, archíválásra kész anyagnak" vehették és vették is. Mint az itt következő történetet is:

„Bartók és Kodály tanár úr

7-8 éves lehettem. Libákat őriztünk a domboldalon, ahol egy gémeskút állt. Többen játszottunk kislányok, amikor megállt két ismeretlen férfi. Félig cserkészruhába voltak öltözve, hátizsák a hátukon, meg valami útitáska féle. Odajöttek hozzánk, igen kedvesen szóltak hozzánk, majd ők is leültek a pokrócunkba, ahol kacsóztunk kavicsokkal. Meséltették velünk a kacsózás formáját, később az egyik a zsebébe nyúlt és promencli cukorkával kínált. Ez apró, piros és fehér kámforos, puha cukorka volt. Énekeltettek bennünket. Pontosan nem emlékszem, mit, de valami témához illő lehetett.

5. Kihajtottam a libákat a falu végére,
Arra jött egy barna legény, rám kiabált érte,
Ne kiabálj barna legény az én ludaimra,
Táncot járva tied leszek, gyere a karomba.

Elvesztettem zsebkendőmet, szidott anyám érte,
Megtalálta egy szép legény, csókot kívánt érte.
Szabad a péntek, szabad a szombat, szabad szappanozni,
Szabad az én galambomnak páros csókot adni.

Utána bejöttek hozzánk, mert bármit kérdeztek tőlem, mindennel a szüleimre hivatkoztam. Édes jó anyám nagyon szűkszavú asszonyka volt, nem is vendégrajongó, nem találtak valami nagy fogadtatásra. De az a szobasarok, ahol az én rongybabáim voltak, az igen lenyűgözte őket. Ott volt ám minden magamfajta játék, kukoricatuskó baba, állatfigurák, kukoricaszárból alkotott állatok, gémeskút, ökör, pásztor. A rajzaim papíron, vászondarabokon, s még ehhez hasonló több más játék. Nézegették, érdeklődtek mindenről. Később megérkezett édesapám, az már kedvesen fogadta őket. Nagy hanggal köszöntötte: - „Isten hozta az urakat! Kikkel volna szerencsém?” Bemutatkoztak. De akkor a vidéki ember nem sokat tudott róluk még. Bizony, ha látták is őket, még szóba sem akartak állni velük, olyan jöttmenteknek vélték őket. Nagyon nagy különbözet volt akkor a vidéki és a városi ember között. A múltnak a nehézségét csak az egyszerű munkásember érezte igazán. Szegény ember nagyon sok volt a községben. Emlékszem a sok esti beszélgetésre, amikor oly nagy betűkkel kezdték a régi öregek: - „Hej, az urak, azok az okai a mi szegénységünknek!” (i.m.51.l.)

Nem árt azonban a fönti történetet szembesíteni azzal, amit Bartók és Kodály muzikológusi tevékenységének „gyakorlati oldaláról, technikájáról” tényszerűen tudunk. Tudjuk például, hogy Bartók és Kodály szisztematikusan fölosztotta egymás között a gyűjtőterületet, s a felesleges átfedések elkerülése végett sohasem mentek együtt ugyanarra a helyre. Ezenkívül pedig azt is tudjuk, hogy ez a két rendkívül precíz és módszeres gyűjtő sohasem indult előkészítetlenül gyűjtőútra, útnak indulásokat komoly szervező munka, levelezés előzte meg – az improvizálást a gyűjtésben nem gyakorolták. Vankóné Dudás Julinak ez a különben hihető története – mese, s éppen hogy a folklorisztikus gondolkodás és megjelenítés pompás példája. A tudományos-ismeretterjesztő irodalomból vagy egyszerűen csak propagandából a nép közé leszállott sztereotípia, „Bartók és Kodály” mint gesunkenes Kulturgut, mint afféle vásári „páros szentkép” – a sort lehetne folytatni számos folklorizálódott szenttel, Krisztus urunkkal és Szent Péterrel bezárólag – jelenik meg a történetben. Hitelessé egyrészt a mesélő édesapjának más elbeszélésekből ismert kedélyes, vendégszerető alakja, „Bartók- és Kodálynak” „nadrágos emberként” való megjelenítése, s a nadrágos emberekhez tapadó valóságos „úrgyűlölet”, és nem utolsó sorban a domboldalon legelő libák, a gémeskút, meg az ideiktatott népdal, valamint a „promencli cukor”, illetőleg Vankóné Dudás Juli mindezeket a motívumokat hiteles történetté szerkesztő tehetsége teszi. A mindannyiunkban élő „népi” látásmód, azaz a folklorisztikus gondolkodás szerint készült történetet könnyen elhinnénk, ha a professzionális megközelítésben kötelező éberségünk nem figyelmeztetne arra, hogy csalóka mesével van dolgunk.

Vankóné Dudás Juli intelligenciájára, kivételes empatikus kommunikációs képességeire vet fényt – s egyúttal arra, hogy miért is hihettük el neki szószerint a fenti történetet – a következő történet: „Egy alkalommal – a Néprajzi Múzeum munkatársa – Diószegi Vilmos tanár úr gyűjtőúton járt nálunk,

illetve a falunkban. De ez alatt az idő alatt nálunk lakott egy héten át. Esténként mindig az eltöltött nap érdekességéről beszélgettünk. Ő éppen ilyesmikről érdeklődött és gyűjtött, mivel ő nagy szakembere volt a hiedelemgyűjtésnek. Külföldön is járt olyan egyénekhez, akik halottlátással foglalkoztak. Erről sokat mesélt a tanár úr nekem, és egyszer megkérdeztem tőle, hogy hiszi-e ő – mint szakember – a halottidézést. Válaszolt, hogy: 'nem, de semmi ilyesmit a szakmámra való tekintettel kételkedve nem veszek. Ha az illető elmeséli az ő tudományát, én elfogadva jegyzem.' Elmondott egy történetet. Egyszer készült egy halottlátó asszonyhoz. Eger környékén lakott. Én nem emlékszem a falu nevére már. De valami családi probléma miatt nem tudott elmenni. Ő nem tudatta azzal az asszonnyal, hogy fel fogja keresni, hanem, mint aki a halottjáról szeretette volna tudni, úgy akart indulni. Hogy elmaradt akkor, utána egy hónapra kereste fel őt. 'Ahogy megérkeztem – meséli a tanár úr – nagy meglepetésemre kedvesen fogadott, és azzal kezdte szavait, hogy a múltkor miért nem tetszett eljönni? Csodálkozva kérdezem őt: a múltkort miből gondolja? – mosolygott kedvesen, és tudatta velem dátum szerint azt a napot, amikor nem tudtam elmenni.'

- Az egész család hallotta ezt az elbeszélést a tanár úrtól.
- 'Esküszöm, zavarba jöttem – mondta –, mindenre gondoltam; de mint férfi, udvariasan elfogadtam tőle, bármit mondott, hiszen ez volt az utam célja. Kedves, helyes, értelmes fiatalasszony volt – folytatta beszédét –, én követeltem tőle, mondja meg, hogy ki volt az, aki tudatta, hogy jövök magához; vagy hogy elmaradt a múltkori látogatásom. Megeredt az asszony vallomása és regélte a sorsát.'
- '14 éves voltam, amikor egy rosszullét elfogott, de ezt az állapotot elmondani nem lehet. Amikor feleszméltem, azt hittem álom volt. De ez az állapot sűrűn követte egymást. Sokat szenvedtem és látomásaim voltak! Kétségbe ejtők. Rengetegen jöttek felém és kényszerítettek, hogy én legyek az ő közőjük. Addig kínoztak, míg elvállaltam. Azóta nem szenvedek.'" (i.m.95-96.l.)

1983. Studia. Com. 12. Falum, Galgamácsa. Második (bővített) kiadás. Szakmailag átdolgozta, összeállította és sajtó alá rendezte; a bevezetőt, mutatókat készítette, a képeket válogatta I. Sándor Ildikó.

Különös bájt ad ennek a történetnek az, hogy Vankóné Dudás Juli mint adatközlő és Diószegi Vilmos mint adatfelvevő szinte szerepet cserélnek, s a végére – bár közben megtudjuk, hogy a kutatónak nem kell kötelezően hinni azt, amiben az adatközlő hisz – magunk sem tudjuk már, sőt ahogy az adatközlő Vankóné Dudás Juli sugallja, maga a kutató Diószegi Vilmos sem, hogy valóságosak-e ezek a parafenomenális képességek avagy sem. Ami ebből kétségbevonhatatlan valóság, hogy ez a két világ – a népies hiedelemvilág és a racionális tudomány – szinte észrevétlenül megy át egymásba.

Befejezés – A Studium Comitatensia 27 kötetét úgy is tekinthetjük, mint tanúbizonyságát annak, ahogy egy lényegét tekintve spontán alakulatot, a szentendrei művésztelepet professzionális intézménnyé, megyei múzeumi központtá fejlesztette a központi akarat. Az országos múzeumi hálózat kiépítése egy kései „felvilágosult abszolutista program" keretében történt, amilyennek a „szocialista kultúrpolitikát" minősíthetjük. A Pest Megyei Múzeumi Központ, amelynek három évtizedes munkásságát fogja át ez az évkönyvsorozat, sikeres muzeológiai intézmény, sikerét nem kis részben Ikvai Nándornak, 1968-tól 1988-ig, két évtizeden át igazgatójának köszönheti. Ikvai Nándor mint néprajzos egy magyarországi viszonylatban távoli iskola, a debreceni egyetem néprajzi tanszékének a neveltje, az európai távlatokban gondolkodó Gunda Béla akadémikusnak a tanítványa. Első pillantásra mi sem áll távolabb egymástól mint az alföldi cívisváros, Debrecen és a későbarokk-rokokó stílusba oltott dunai-balkáni Szentendre szellemisége, Ikvai Nándornak mégis sikerült e két szellemet összeegyeztetve országos jelentőségű muzeológiai műhelyt létrehoznia. Nyilván az ő európai kitekintésű műveltsége és vezetői kvalitása is közrejátszottak abban, hogy ez a tipikusan felvilágosult abszolutista program megvalósulhatott, és ma már klasszikus muzeológiai tevékenység mint régészeti, néprajzi, történelmi kutatás is folyik a már korábban meglévő képzőművészeti gyűjtés mellett. (Van abban valami szimbolikus, hogy mindez éppen Szentendrén történt, ahol 200 évvel korábban a jozefinista Ráby Mátyásnak beletört a foga a vármegye száraz kenyerébe – ahogy Jókaitól tudjuk.) Mint fentebb jeleztem a sorozat ékességének mégis Vankóné Dudás Juli *Falum, Galgamácsa* című "monográfiáját"

tartom, éspedig – egyebek között – történetiségében egyedülálló volta, megismételhetetlen jellege miatt.

Jegyzetek

1. *Britannica Hungarica. Világenciklopédia XIII*. 1998 248.
2. *Magyar irodalmi lexikon II*. 1978. 305.
3. *Britannica Hungarica Világenciklopédia XIII*. 1998. 242.
4. *Britannica Hungarica Világenciklopédia XIII*. 1998. 249.
5. Vö. HUIZINGA, J. 1990. 55–85.

Irodalom

Britannica Hungarica. Világenciklopédia. XIII. kötet. Budapest: Magyar Világ Kiadó, 1998. 787.

HUIZINGA, Johan: Játék és verseny mint kultúrateremtő funkció. In: HUIZINGA, Johan: *Homo ludens*. Szeged: Universum Kiadó, 1990. 225.

Magyar irodalmi lexikon II. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978. 639.

KOROMPAINÉ MOCSNIK Marianna – KOROMPAI Balázs

Muzeológiai fejlesztés Hajdúhadházon
Földi János Emlékház és Hajdúhadházi Galéria

A Földi János Emlékház, Könyvtár és Hajdúhadházi Galéria épülete

2005. december 12-én nyílt meg Hajdúhadházon az új kiállítóhely, amely a régi Földi-ház helyén épült. A modern épület 600 négyzetméteres hasznos területével megyénk egyik legújabb, a kor követelményeinek megfelelő bemutatóhelye.

A kiállítás készítésekor felhasználtuk a régi kiállítás, illetve az igen rossz körülmények közt bemutatott és tartott Helytörténeti Gyűjtemény egyes darabjait is. Az épület emeleti részét foglalja el az emlékház és a galéria. Itt négy szoba biztosítja az értékes anyag bemutatását és jelentős terület állt rendelkezésére a galéria több száz képéből válogatott képtárnak.

A Galéria alapját az Égerházi Imre vezette Hortobágyi Alkotótáborba meghívott művészek alkotásai adják. Ez közel ötszáz darab festményt jelent Hajdúhadház város tulajdonában. Ebből válogatott ki egy művészeti bizottság közel negyven darabot bemutatásra. Így többek között szerepel Szilágyi Imre, Burai István, Zsigmond Attila, Gyurkovics Hunor, Kurucz D. István, Hunyadi László, Torok Sándor, Tamás Ervin, Szotyori Z. Edit, Szabó Vilmos, Micska Zoltán, Madarász Gyula, Márton Árpád, Maghy Zoltán, Fekete Borbála és természetesen Égerházi Imre egy-egy alkotása. A hadházi származású Égerházi László fafaragó-művész nagyméretű szobrokat ajándékozott a Galériának.

A kiállítások megtervezésekor fontos szempont volt számunkra, hogy az emlékházba pezsgő kulturális életet varázsoljunk. Ennek érdekében az év során 8 kiállítást, vetélkedősorozatot, szabadtéri rendezvényt, előadásokat, országbemutatót /Lengyelország/ és közel száz múzeumpedagógiai foglal-

kozást szerveztünk és rendeztünk. A résztvevők magas száma jelzi /havonta kb. 1000 fő/, hogy egy kis településen is erős az igény a színvonalas kulturális eseményekre.

Maghy Zoltán: Hajdúhadházon

Az időszaki kiállítások sorát Kovács Mátyus Erzsébet erdélyi naív festőművész tárlata nyitotta meg. Majd a zengővárkonyi Míves Tojás Múzeum anyagából rendeztünk kiállítást. A gyermeknapra a nyíregyházi Ördögh Jánosné babagyűjteményéből válogattunk. A Galériának képet adományozó festők közül elsőként a vajdasági Gyurkovics Hunor festőművész önálló kiállításon bemutatott pasztelljei arattak nagy sikert. A Magyarország megyéi sorozatban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mutatkozott be H.Csongrády Márta fotóin és Mulyicska Bertalan mátészalkai mézeskalácsos mester hagyatékán keresztül. Darai Gyula vadászati gyűjteménye nagy élményt nyújtott minden látogatónak. A Torzsás napokhoz kapcsolódóan a káposztatermesztés és feldolgozás fotói és tárgyi emlékei költöztek a kiállítóterembe. Az év utolsó kiállítása egyben karácsonyi vásár is lesz, amelyen népi iparművészek által készített csuhé, szaru, gyöngy, gyékény és rafia ajándéktárgyak láthatók.

Márton Árpád:
1848 keresztje

Égerházi László:
Avar asszony

*

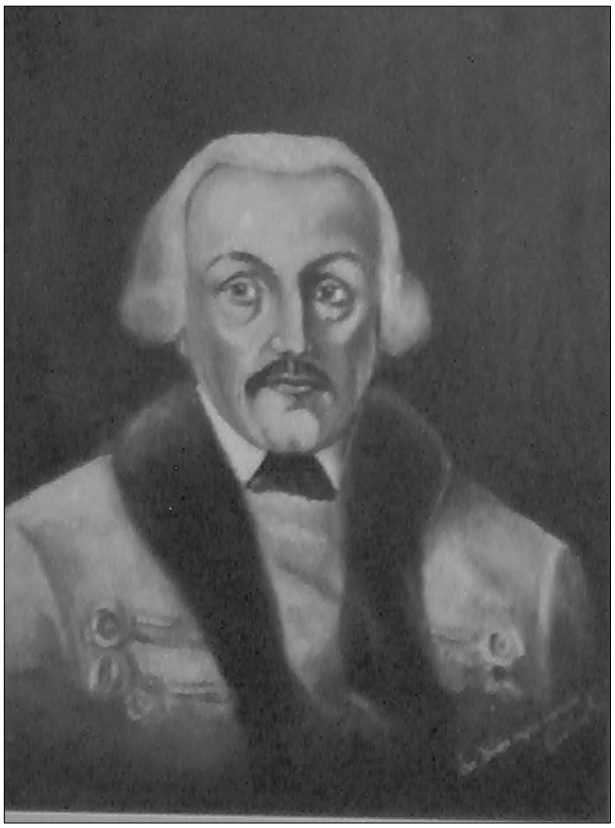

Földi János feltételezett portréja

Földi János életútját külön teremben követhetik nyomon a látogatók.

1755. december 21-én született Földi János a hajdúkiváltságokkal bíró, Bihar vármegyében lévő Szalontán. Négyéves korában már apátlan, anyátlan árva. Elemi iskolai tanulmányait szülővárosában végezte. Mivel szűrszabó édesapjától vagyon nem maradt rá, a magasabb képesítés megszerzéséhez csak évek múltán kezdhetett hozzá. Tizennyolc évesen, 1773. április 24-én iratkozott be a debreceni Református Kollégiumba. Olyan személyiségekkel ismerkedett meg itt, mint Hatvani István, az „ördöngős" természettudományi professzor vagy Maróthy György professzor. 1777-ben kénytelen volt Bárándon tanítói állást vállalni, hogy továbbtanulásához a szükséges pénzt megszerezze. Egy év múlva tért vissza Debrecenbe, hogy tanulmányait befejezhesse. A Kollégiumban töltött évek döntő hatással voltak szellemi fejlődésére. Megismerkedett a felvilágosodás eszméivel, az irodalom és a természettudományok égető kérdéseivel. 1781-ben fejezte be tanulmányait. Mély humanizmussal párosult természettudományos hajlama az orvosi pálya felé irányította.

1784-ben Pestre ment és 29 éves fejjel beiratkozott az egyetem orvosi karára. Tanulmányai mellett az irodalom, a magyar nyelv, a művelődés ügye foglalkoztatta, bekapcsolódott az akkor bontakozó irodalmi életbe. 1786-ban jelent meg a Magyar Kurír c. politikai hírlap mellékleteként az első magyar irodalmi lap, a MAGYAR MUSA. Ebben láttak először napvilágot a még orvostanhallgató Földi első versei. Közölték versfordításait és A magyar versről írt tanulmányát. A nagyműveltségű irodalomszervező idős Ráday Gedeon különösen megkedvelte és bizalmába fogadta Földit. Amikor 1788-ban felmerült a MAGYAR MUSEUM, az első önálló irodalmi és kritikai folyóirat megindításának terve, Ráday őt ajánlotta korrektornak. A korrektori munkát valóban Földi végezte s ennek kapcsán kezdődött irodalomtörténeti levelezése Kazinczy Ferenccel. Földi azonban nemcsak korrektora, hanem munkatársa is volt a MAGYAR MUSEUM-nak. Doktori oklevelének megszerzése után rövid ideig állás nélkül volt, majd megválasztották Szatmárnémeti rendes orvosává, ahol 1789. január 15-én kezdte meg működését.

Orvosi munkája mellett verseket írt, fordított és egyre elmélyültebben foglalkozott nyelvtani, helyesírási és verselméleti kérdésekkel.

A Hadi és Más Nevezetes Tudósítások c Bécsben megjelenő politikai hírlap magyar nyelvtankönyv megírására hirdetett pályázatot. Földi 1790 júniusától december közepéig dolgozott pályaművén, amelynek egyik terjedelmes fejezete A versírásról c., a magyar verstan első tudományos megalapozása. Műfajelméleti fejtegetéseihez olyan példatárat készített, amely valóságos magyar költészet-történet. Függelékül pedig közel kétezer verses formájú példabeszédet és közmondást közölt. A bíráló bizottság az ő munkáját ítélte a legjobbnak. Művében nyelvünket „önnön természetében" vizsgálta és írta le. Sürgette a nyelvújítást, de forrásának csak a nép nyelvét ismerte el.
Eredeti verseinél jóval több a műfordítása. Fordította az antik költőket: Horatiust, Catullust, Ovidiust, Anakreon dalait, fordított a Bibliából, egy kis részt a Hamletből is.

„Szatmár városának mostani rendszerint Való fizikusa FÖLDI JÁNOS elválasztatott ezen Kerületben leendő fizikusnak, esztendei rendes fizetése a szabad kvártélyon kívül 400 Rforintokban vagyon meghatározva."

A Hajdúkerület közgyűlésének határozata – 1791. szeptember 2.

Földi nagy örömmel fogadta el az új állást. Így közelebb került debreceni barátaihoz és jövedelme is emelkedett. Feleségével és néhány hónapos kisfiával Hadházra költöztek. Földi haláláig, 1801-ig betöltötte a Hajdúkerület orvosának nagy felelősséggel járó hivatalát. Az állással járó házat csak 1793 nyarán kapták meg. Dacára sanyarú körülményeinek, mégis folyamatosan és magas színvonalon dolgozott. Hat város tartozott hozzá: Böszörmény, Nánás, Szoboszló, Dorog, Hadház és Vámospércs. Munkájában néhány bába és borbély-seborvos segítette. Negyedévente az összes települését felkereste. Emellett még egy sor kötelesség is terhelte: büntető ügyekben orvosszakértői véleményt adott, a közegészségügy, a mérgező anyagokat árusító üzletek ellenőrzése, állatorvoslás, az időjárás figyelemmel kísérése. Ezek becsületes ellátása egész embert kívánt. Közel 30000 ember egészségi állapotáért volt felelős. Nehezítette feladatát, hogy meg kellett küzdenie a babonákkal, a kuruzslással. Gyógyszereit, receptjeit sokszor fel sem használták, vagy visszaküldték neki. Közegészségügyi munkájában fontos szempont volt a felvilágosítás. Alapos jelentéseit elvégzett munkájáról, szakértői véleményeit olvasni jóleső érzés. A Hajdúkerület közgyűlését negyedévenként magyar nyelven tájékoztatta az egyes városokban előfordult betegségekről. 1799-től jelentéseiben már részletes tájékoztatást adott a betegségekre rendelt gyógymódokról is. A törvényszéki boncolásokat is ő végezte. Egyetlen esetben sem késlekedett. Körútjai során figyelt a közegészséget veszélyeztető jelenségekre is. Vizsgálta a kutak tisztaságát is, de a település utcáinak rendjét is felügyelte. 1797-től a borok vizsgálata is feladatai közé tartozott. Sok feladata mellett állatorvosi ügyekben is eljárt. Jelentéseiben ezekről is beszámolt. Az elhullott jószágot felboncolta és a boncolás alapján tett javaslatokat.

Földi természettudományos munkásságát terhes orvosi elfoglaltsága mellett is folytatta. A Magyar Hírmondó bécsi kiadásában jelent meg a Rövid Kritika és Rajzolat a Magyar füvészettudományról című kiváló tanulmánya 1793-ban. Ennek függelékében 289 magyar növénynevet sorolt fel. E munkájáért a jénai természetvizsgáló társaság a tagjai sorába választotta. Tervei közt szerepelt, hogy magyar nyelven, három kötetben megírja és kiadja a Historia Naturalis-t. Korai halála miatt csak az első kötetet, Az állatok országát tudta befejezni. Halála után néhány hónappal jelent meg. Ez volt az első rendszeres, magyar nyelvű állattan.

A kor e nagy műveltségű, kitűnően képzett orvosa a hajdúvárosokban emberek százait gyógyította, de saját egészségének hanyatlását nem tudta megállítani. Törékeny testét idő előtt felőrölte a megfeszített munka és egészségtelen lakása. 1800 októberében már betegen járta végig a városokat és december 31-én megírta jelentését s végképp ágynak esett. 1801. április 6-án, 46 éves korában halt meg, tüdővészben. Április 8-án temették el Hadházon.

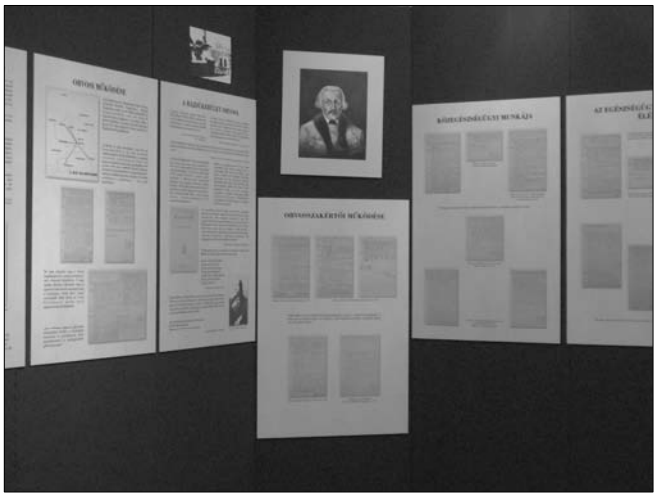

Részlet a Földi-teremből

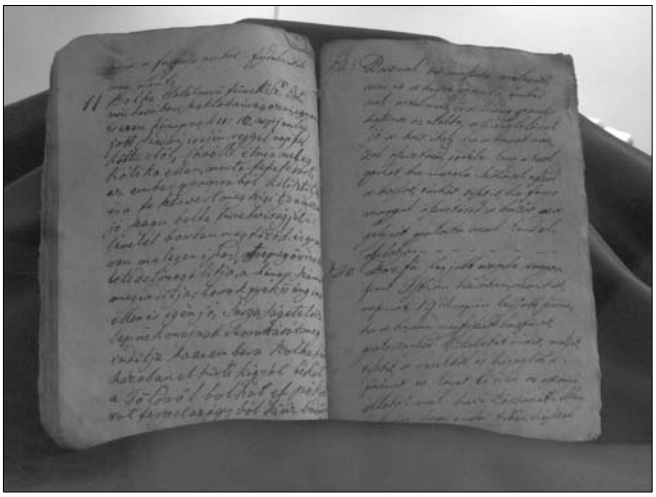

Kéziratos kötet Földi könyvtárából

*

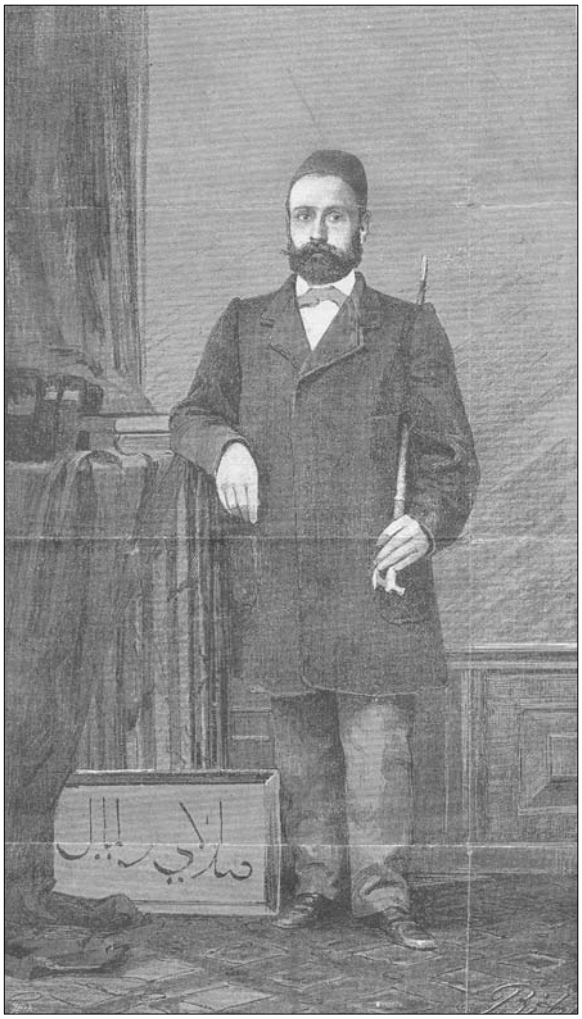

Szilágyi Dániel portréja és síremléke

Szilágyi Dániel (1831. január 15., Hadház – 1885. november 25., Konstantinápoly):

A hajdúhadházi református egyház születési anyakönyvének tanúsága szerint 1831. január 15-én született. 1845-47 között a debreceni Református Kollégium diákja volt.

18 évesen, 1848 őszén a szabadságharc katonája lett. Huszárőrmesterként harcolt a dél-magyarországi hadszíntereken. A szabadságharc utolsó napján hadnaggyá léptették elő. A bukáskor nem tette le a fegyvert, nem adta meg magát sem az osztráknak, sem az orosznak. A Kossuthot kísérő bujdosó magyarokkal együtt hagyta el az országot s Orsovánál lépett török földre. Csakúgy mint Kossuth, többé ő sem járt Magyarországon.

Szilágyi Dániel Konstantinápolyban antikvár könyvkereskedést vezetett, török ügyvéd, nyelvtanár és tudós volt.

Tóth Béla író és újságíró szerint Szilágyi Dániel adta meg a török kormánynak a végső elhatározást, hogy a Mátyás király könyvtárából származó Corvinákat visszaadják. Erre 1869-ben került sor, amikor Ferenc József Konstantinápolyba is ellátogatott. A szultán a négy legdíszesebb Corvinát adta át Ferenc Józsefnek, aki a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta azokat.

„Én legjobban szeretnék csizmában meghalni” – mondta egyszer Szilágyi Dániel Tóth Bélának. 1885. november 25-én, munkája közben érte a halál.

Tóth Béla keresett neki sírhelyet Konstantinápoly protestáns temetőjében, ahol a durva kövekből összerótt falban egy márványtábla állt ezzel a felirattal: Hongrie. Magyar sírtelek 1860. Ez is Szilágyi Dániel alkotása volt.

A temetésről a Budapesti Hírlap így számolt be: *„A török fővárosban élő magyarok ma kisérték örök nyugalomra apjokul tisztelt Szilágyi Dánielt, kinek váratlan elhunyta itt általános szomorúságot okozott. Megjelent a végtisztességen minden konstantinápolyi magyar, gyászszal bevont nemzetiszínű zászló alatt gyülekezve az Osztrák-Magyar kórháznál. Jó Szilágyi Dániel egyszerű koporsójában az ő ünnepi effendi kabátjába öltözve oly derült arccal feküdt, akárcsak csendes álomba merült volna. Semmi idegen rajta, csak fejéről hiányzott a fez, mely nélkül képzelni is nehéz volt őt.”*

Szilágyi Dániel teljes hagyatékát megvásárolta a Magyar Tudományos Akadémia. A hagyaték mintegy harmincezer kötetet tett ki. A kéziratok 6 ládát, a könyvek 44 ládát töltöttek meg.

A hagyaték feldolgozásában Vámbéry Ármin, majd Kúnos Ignác is dolgozott. A hagyaték egyik része: a kéziratok és nyomtatványok az Akadémiához kerültek.

A másik rész, a könyvgyűjtemény a kiskunhalasi gimnázium könyvtárába, majd az Országos Széchenyi Könyvtárba került. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának keleti gyűjteményében Collectio Szilágyiána név alatt kutatható Szilágyi Dániel hagyatéka.

Kéziratos térkép a hagyatékból

*

Madai Gyula 1881. június 7-én született Hajdúhadházon. Elemi iskoláit szülővárosában, középiskolai tanulmányait a debreceni református főgimnáziumban végezte. Budapesten szerezte középiskolai tanári oklevelét magyar-latin szakon és a bölcsészettudományok doktora lett.

Pályáját 1907-ben kezdte meg, mint a budapesti református főgimnázium tanára.

1911-ben tanulmányútra ment Németországba, s egy évet töltött ott gyakorlati pedagógiai tanulmányokkal.

A háború alatt főhadnagyként a szerb, olasz és orosz harctéren küzdött és több kitüntetést szerzett.
1923-tól haláláig a hajdúnánási kerület, így benne szülővárosának is országgyűlési képviselője volt.

Irodalmi munkássága is gazdag. „Magyar tenger" (Az Adrián) c. költeményével 1910-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Bulyovszky-díját.

Mint költő a debreceni Bokréta csoport tagja volt Baja Mihály, Gyökössy Endre és Oláh Gábor társaságában.

Fő munkái:Bokréta I–IV. (versek); A hajdúk beszéde (tanulmányok, 1909); A költői nyelv és Csokonai (1910); Egy év külföldön (tanulmányok, 1917); Ember szól a tűzből (hadinapló); Gondolatok szárnyán (versek,

1922); Magyar feltámadás (politikai eszmefuttatások, 1925); Protestantizmus és szocializmus (tanulmány).

Színdarabot is írt „Bizáky-ház” címen (1925), amelyet Debrecenben és Miskolcon is nagy sikerrel adtak elő.

Irodalmi munkássága elismeréséül a Petőfi Társaság tagjává választotta. Szerkesztette a Debreceni Gyorsírót és a Protestáns Szemlét.

1937. március 7-én választókerületében tartott beszámolót, amikor rosszul lett, s másnap Debrecenben meghalt.

Madai Gyula

Az Adrián

Futó tűz szárnyán siklik a hajó
A Quarneroló hullámain át.
Köd lengi be a távol Tersattó
Citromfáit, a part magaslatát.
Kéken mosolygó ég azúrja, napja
Kéklő habokban tündérlátomány.
A bóra alszik. Pajkosan ringatja
Halk fuvalom a zászlót árbócán.

Körül halászsirályok tarka népe
Csapong a játszó delfinek felett.
Kóbor szellő a párás enyhe légbe
Olajfák illatával enyeleg.
S míg fönt nevetnek édes, honi partok,
Szemem délen a végtelenbe száll.
Lelkem csókjával homlokodra hajlok,
Hatalmas úr, mosolygó tengerár.

Kék Adria! Korállok ringatója!
Végtelenséged jól ösmerem én.
Sokszor merengek testvéred, a róna
Aranykalászos, méla tengerén.
Látóhatárod fodros fátyolát
A délibáb lengette már nekem;
S hajóid tükre, mint a rónaság
Kolompzúgása búg át lelkemen!

Azt hittem én, hogy végtelen világod
Szörnyekkel népes, romboló, setét.
Hogy háborgó kebledről visszahányod
A rögbarázdák félénk gyermekét.
S jó Quarneró, te úgy rám mosolyogtál,
Vándorhajómat úgy megringatod.
Bűvölt szívemnek mintha dalt csobognál:
- Titeket várlak! Tiétek vagyok!

- De búg a kürt, hajóm kormánya fordúl,
S a part felé iramlik könnyeden.
Búcsúzom, tenger, ringató karodtúl,
Vendég voltam tündöklő öleden.
De valamit te visszamormolsz nékem,
Nyügő hullámod egy-egy tompa szó.
Valami sóhaj reszket lenn a mélyben,
Te háborogsz, te sírsz óh Quarneró!

Együtt zokogjuk, hogy kósza vendég
Öledben egy-egy bújdosó magyar.
Hogy más halássza kebled drága gyöngyét,
Másé az út, a kormányrúd, a dal.
Hogy pusztaság porába halt a szó,
Ahogy népem nagy harsonása zengte.
Egy ezred elszállt s nincs a ragyogó
Magyar tengernek – magyar regimentje.

Miért nevet hát, tenger, kék világod?
Rázkódj meg inkább s tombolj haragodban.
Hogy értsék otthon bércek és karámok,
Dél minden vésze bőgjön a habokban.
Nem értjük mi a síró suttogást.
Beszélj ítélet nyelvén a magyarral,
Büntessd meg ezt a lomha álmodást,
S űzz – hódítni egy új, szent zivatarral!

*

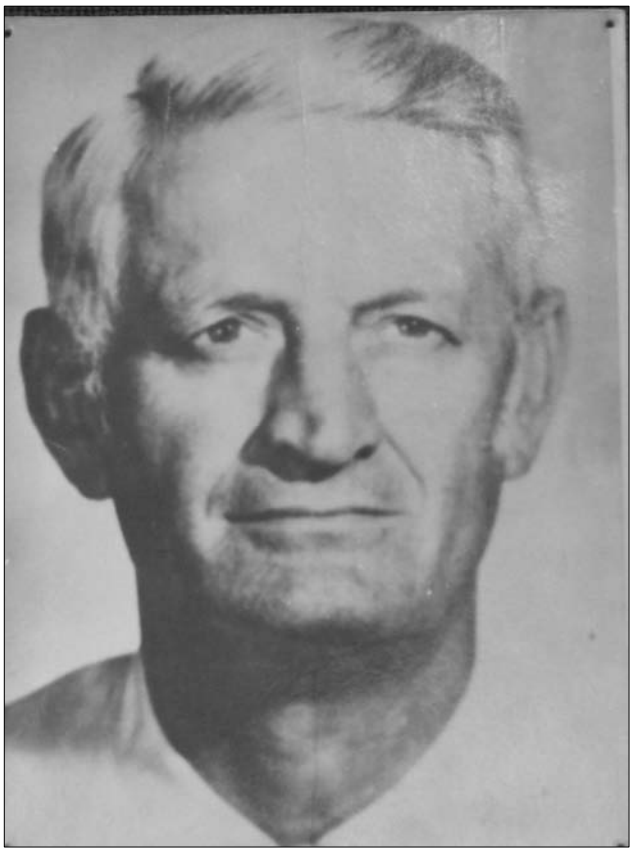

É.Kiss Sándor (1914. február 5. Hajdúhadház – 1984. július 7. Debrecen)

„… Hadház és határa nekem nemcsak a gyűjtés helye, nemcsak térképe, hanem szűkebb hazám. Itt születtem, itt nőttem fel, itt van minden rokonom apai és anyai ágon egyaránt. A nagy-, déd- és ükszülők és még távolabbi ősök révén rokonságban vagyok itt szinte mindenkivel… Ismerem Hadház határát. Sokszor bejártam dűlőit, laposait, rétjeit, hegyeit, erdőit. Tudom, melyik darab föld, melyik tanya kié volt, tudom, hogyan éltek és élnek itt az emberek…”

Iskolái:

Református Elemi Népiskola Hajdúhad-ház;

Református Kollégium Gimnáziuma, Debrecen: *„Ami vagyok, amivé lettem, abban meghatározó szerepe van annak a nyolc esztendőnek, amelyet a 400 éves ősi kollégium falai közt töltöttem, ahol Csokonai, Kölcsey, Arany János, Móricz Zsigmond, Ady Endre – hogy csak a legnagyobbakat említsem – diákoskodtak. … A kollégiumra szeretettel gondolok, nagy élményem volt, mert érezte az ember, hogy a gondoskodás nemcsak szellemiekben, hanem anyagiakban is megvan, meg azért is, mert tetszett nekem az a szellem, ami a kollégiumban uralkodott.”*;

Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar magyar-latin szak.

Tanári pályája:

Bocskai Gimnázium, Hajdúböszörmény;

Református Gimnázium, Kisújszállás;

1949-ben a Tankerületi Főigazgatóság vezetője, Debrecen;

1950-1955 között a Pedagógiai Főiskola igazgatója, Budapest:

„Nagyra becsültem és becsülöm a tudást, az elmélyült, lelkiismeretes tanári munkát, a tudományos munkát, a tanár önmaga iránt való igényességét, az önképzést. Megbecsültem azokat, akiknek munkájára építeni lehetett, akiknek tevékenysége gyarapította az intézet jóhírét.”;

1955-1957 között a Városi Tanács Művelődési Osztálya, Debrecen;

1957-1975 között a Felsőfokú Tanítóképző Intézet igazgatóhelyettese, Debrecen.

„Legkedvesebb kutatási területe a névtudomány és a nyelvművelés volt. Terjedelmesebb tanulmányait az előbbiről írta, s azok a legrangosabb folyóiratokban is megállták a helyüket. Rövidebb lélegzetű nyelvművelő írásai is nagy felkészültségről tanúskodnak mind a nyelv rendszerére, mind a kérdések szakirodalmára, mind a társadalom kommunikációs tagolódására, a nyelv rétegződésére nézve. Állásfoglalásainak alapjául a hajdúhadházi és általában a népi beszédmód szolgált.” /Sebestyén Árpád, 1988/

„A nyelvművelő munkája gyakorta hiú munka, falra hányt borsó. Mégis csinálni kell. Az élet napról napra provokál bennünket erre a munkára.”

„Nekem a nyelvművelés, a népnyelv kutatása, a nyelvi hagyományok mentése nemcsak munka, de kedves időtöltés, jó szórakozás is.”

1995. június 28. Hajdúhadház díszpolgára.

É. Kiss Sándor emlékkiállítása

*

A település életében jelentős szerepet játszott Sillye Ferenc kapitány és Pély Nagy Gábor főkapitány is. Személyüket egy-egy mondával elevenítjük fel kiállításunkban.

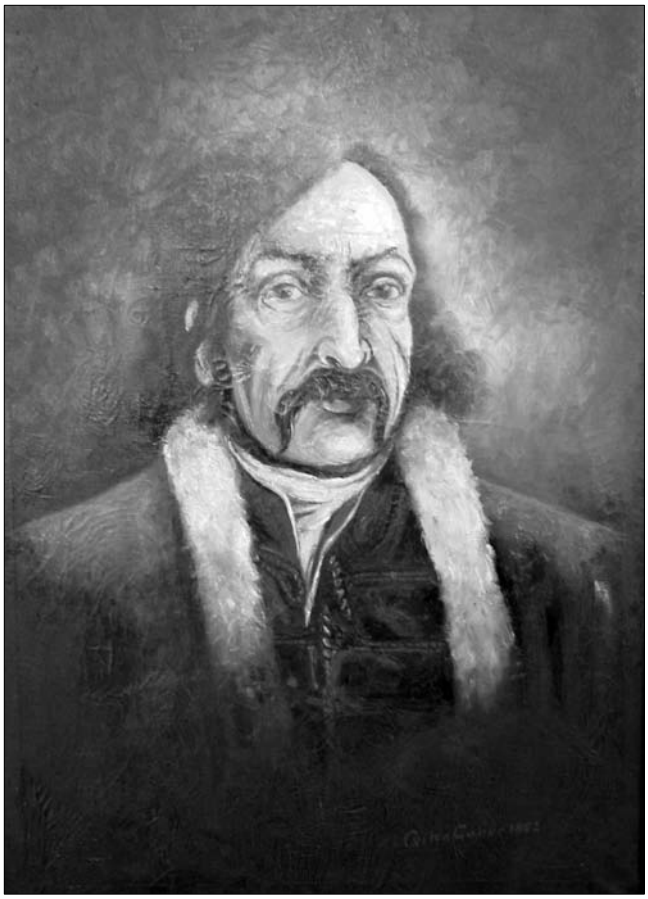

Sillye Ferenc kapitány

„Bocskai óta sokszor vaut bajba a kössíg. Hun a tatár, hun a török, hun pedig a német okoskodott. Olyankor oszt a férfiak lúhátra kaptak, mentek harcolni, az asszonyníp a gyermekekkel és az öregekkel be az erdőbe, elbújtak. Eccer is így rontott ránk a tatár. A kössíg vezetői is elmenekültek. Sillye kapitánynak eszibe jutott, hogy a kössíg pízesládáját otthon hagyták. Visszament írte. De nem jutott messzi vele, mert jöttek a tatárok. Egy kóborlót levágott közülük. Elvette a nyilát, oszt az erdőbe egy nagy fa odujába rejtette a pízst, ű meg ráállt a pízesládára és az arra mászkáló tatárokat onnét szedegette lefele. A tatárok csak úgy csodálkoztak, hogy tatár nyíltól hullnak az embereik. Eccer mégis észrevették. A kiskutyája árulta el, mert az ott ólálkodott a gazdája körül. Egy tatár nyila odaszegezte a nyakát az oduho. Kísőbb a kiskutyája vezette oda a tanácsbelieket, úgy tanáltak rá. Még hótta után is a kössíg pízit őrizte.

Sillye kapitányt az odu mellett egy ókútba temették. Azóta a níp, ha arra jár, letör egy-egy gallyat, ráteszi a sírra. Mikor sok összegyűl, elígetik, hogy minden tavasszal elűrül kezhessík.”

Így mesélte el Sillye kapitány mondáját az 1960-as években a 74 éves Kolopi József.

Pély Nagy Gábor sírköve

„Egy szegény özvegy asszony panaszkodott Pély kapitánynak, mert a „soklovas Makrai" nem adott lovat a szárazmalomba, hogy néhány véka kenyérnekvalóját megőrölhesse, pedig mind a hat lova az istállóban pihent.

Ne búsulj, lányom – mondta Pély –, mindjárt segítek rajtad. Eredj vissza a gazdag Makraihoz, s mond meg neki, én kérem, fogjon be két lovat a keringőbe és járassa le a gabonádat! Ha nem tenné meg, akkor hozzál el az istállójából, vagy az udvaráról 6 darab lótrágyát.

Nemsokára hozta a szegény asszony a 6 darab lótrágyát, amit Pély a malom keringőjének a gerendájára rakott, s majd elővett egy szíjostort és suhogtatott, csergetett vele. Erre a malom keringője forogni kezdett, s egy-kettőre megőrölte a szegény asszony gabonáját.

Makrai panaszkodott, hogy a hat lova egy állóhelyben kifőtt, habosra izzadt az istállóban."

A 65 éves Kiss Imre így mesélte el az egyik mondát Pély kapitányról.

*

D. Dr. Nagy Sándor, kollégiumi vallástanár (1886–1965).

Iskolái: Hajdúhadház; Hajdúböszörmény – gimnázium 1898–1902; Debrecen – Református Kollégium; Theológiai Akadémia 1906–1910.

1910–1914 vallástanítói segédlelkész Hadházon; 1915–1918 katonai lelkész Prágában; 1918 katonai lelkész Budapesten; 1924-től a debreceni Református Kollégium gimnáziumi vallástanára; 1925 Pápán vallástanári vizsgát tett; 1928 a debreceni Tisza István Tudományegyetem filozófiai karán doktori oklevelet szerzett, értekezése: *Földi János, a grammatikus és nyelvújító*; 1933 az Egyetem theológiai karán is doktori oklevelet szerzett, értekezése: *A vallásos nevelés és oktatás a Debreceni Református Kollégiumban*; 1928–1949 a debreceni Szilágyi Mihály Intézet gondnoka és felügyelője volt; 1940–1958 a Református Egyházkerület Levéltárának vezetője.

Jelentős tanulmányai, munkái: Hajdúhadház története (1928); A Református Kollégium története; Hajdú-Bihar megye története.

M. BODROGI Enikő

Jósika német olvasói a reformkorban*

– A kutatás első lépéseinek nehézségei –

A téma forrásvidéke – Amikor Jósika műveinek magyar fogadtatástörténetét dolgoztam fel (M. Bodrogi 2003), elszórtan utalásokat találtam arra, hogy a magyarországi német nyelvű olvasók között is igen nagy népszerűségnek örvendett az író. Figyelemre méltó adat továbbá, hogy munkáinak egy részét (főleg a reformkorban írottakat) szinte megjelenésük után német nyelven is olvasni lehetett. (Szinnyei 1897. V. köt., Demeter-féle bibliográfia, OSZK és Pukánszky 1926. 502.)[1] Sokat mondó tény továbbá, hogy a reformkorban német nyelvre lefordított munkáit (egyetlen kivétellel) az a Heckenast Gusztáv jelentette meg sorozat formájában, akinek kiváló üzleti érzéke és a magyar irodalomban való jártassága jól ismert. Tudjuk, hogy már az *Abafi* magyar eredetijének kiadásakor szerződést kötött az íróval valamennyi műve megjelentetéséről, illetve *Jósika Miklós regényei* alcímmel adta ki, bár nem tudhatta biztosan, hogy sikert arat-e a mű, mint ahogy arról sem lehetett meggyőződve, hogy szerzője tovább folytatja alkotói pályáját. Tény, hogy nem hiába előlegezte meg a bizalmat Jósikának, az be is váltotta a hozzá fűzött reményeket. Ugyanakkor Heckenastnak, német anyanyelvű lévén, ismernie kellett a németül olvasó közönség irodalmi preferenciáit is, és az elvárásoknak megfelelő munkákat kiadnia.

Mindezen adatok ismeretében feltételezhető, hogy érdemes megvizsgálni Jósika németre fordított műveinek fogadtatását is.

A kutatás előrevetített menete – Jósika magyar recepciójának vizsgálatából hasznosíthatónak reméltem az elméleti megalapozást és a kutatási módszert. Mindenekelőtt recepciódokumentumokra volt szükségem, amelyek alapján föltérképezhető, hogy Jósika művei milyen helyet foglalnak el egyrészt a korabeli német olvasóközönség, másrészt a kritika elváráshorizontján. A munka megkönnyítése végett úgy véltem, érdemes első lépésben leszűkítem a vizsgálódások terét és idejét, a magyarországi német fogadtatásra koncentrálva 1836-1848 között.

Ehhez mindenekelőtt a magyarországi német irodalom történetével kellett megismerkednem, egyrészt amiatt, hogy tovább pontosítsam azt a hipotézist, amely szerint Jósikát német honfitársaink is szívesen olvasták, másrészt annak felmérésére, hogy milyen német nyelvű lapok és folyóiratok jelentek meg a reformkorban, és ezek közül melyek jöhetnek számításba, amikor a Jósika-recepció dokumentumai után kutatunk.

Módszertani gondok – Amint hozzákezdtem ehhez a munkához, hamarosan rá kellett jönnöm, hogy jóval nehezebb vállalkozás, mint a magyar recepció vizsgálata. Először is a magyarországi német irodalom története még nincs olyan részletesen földolgozva, mint a magyar nyelvűé. A legkomplexebb alapmű ezen a téren a Pukánszky Béláé (Pukánszky 1926), így leginkább erre támaszkodhattam. Néhány egyéb munkát (Kalász 2002, Tarnói 1997, 2002, Kertbeny-Petrik 1886) főleg a témában való tájékozódás végett néztem meg. Az ELTE Germanisztika Tanszékéhez is fordultam tanácsért, és ott is a Pukánszky 1926-os munkáját ajánlották, mint az eddigi legátfogóbb művet ezen a téren.

A magyar Jósika-recepció kutatásakor már szembesültem azzal, hogy a befogadó elváráshorizontjának újraalkotási kísérletéhez szükséges a kérdéses kor történelmi, társadalmi, művelődési stb. viszonyainak ismerete is, mivel egy adott mű olvasta szituációfüggő. A német fogadtatás vizsgálatakor is tekintettel kellett lennem erre. Ebben a témakörben főleg Bellér Béla és Pukánszky Béla munkái nyújtottak segítséget. (Bellér 1981, Pukánszky 1926, 1940).

A reformkori német nyelvű olvasóközönségre vonatkozóan (eddigi tudomásom szerint) nem írtak összefoglaló munkát. Ezen lényegében nem is lepődtem meg túlságosan, mivel, amint már a magyar Jósika-fogadtatás során is tapasztaltam, az olvasásszociológia viszonylag fiatal tudományág, és főleg

---

* A tanulmány egy olyan előadás szerkesztett és kiegészített változata, amely a kolozsvári Babes – Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének konferenciáján hangzott el 2004-ben.

a 20. századot tanulmányozza. A recepciótörténet feldolgozásához szükséges adatok összegyűjtéséhez az irodalomszociológiai kutatások is csak szórványos eredményeket nyújtanak.

Mindezek után az sem bizonyult könnyű feladatnak, hogy számba vegyem a reformkori Magyarország német nyelvű periodikáit. Rózsa Mária egyik, 1993-ban megjelent tanulmányában olvastam az alábbiakat: „A magyarországi német nyelvű periodika-irodalom összefoglaló bemutatása sajtótörténetünk mindmáig megíratlan fejezetei közé tartozik." (Rózsa 1993. 224.) Bár azóta eltelt több, mint egy évtized, ezt a tartozását még nem rótta le az irodalomtörténet. Amire mégis támaszkodhatunk, az többek között a Busa Margit sajtóbibliográfiája (Busa 1986), amely számos fontos adatot és gazdag szakirodalmat nyújt az 1849 előtti német nyelvű sajtó történetével kapcsolatban, valamint a Kókay György szerkesztette két vaskos kötetes magyar sajtótörténet (Kókay 1979), amely a magyarországi sajtó szerves részének tekinti a német nyelvű lapokat. Meglepő viszont, hogy a reformkori német nyelvű hírlapoknak és folyóiratoknak, amelyek szerepe jelentős lehetett nemcsak az adott korban, hanem a magyarországi művelődéstörténet egészében is, mindössze négy lapot (!) szentel.

Bizonyos korszakokra és részterületekre vonatkozóan írtak jelentős tanulmányokat, amelyeket akkor is érdemes megemlítenünk, ha csak mozaikkockái a majdan remélhetőleg összeállítandó magyarországi német sajtótörténetnek. Amiben a reformkorral kapcsolatos információkhoz is juthatunk, az például Szemző Piroska munkája (Szemző 1931) továbbá Osztern Rózsának a zsidó újságírók és szépírók német lapokban folytatott munkásságát vizsgáló műve (Osztern 1930). A fontosabb német lapokról is számtalan tanulmány jelent meg. Mindezek jórészt a 20. század közepe előtt láttak napvilágot.

Megszívlelendő tanulságokat von le Fried István 1983-as, a Magyar Könyvszemlében megjelent tanulmányában (Fried 1983) a magyarországi német nyelvű sajtó kutatásával kapcsolatban. Hangsúlyozza, hogy a magyarországi német és magyar írásbeliség sok esetben csak nyelvi és nem szemléletbeli különbséget jelent (Fried 1983. 90.), emiatt egymáshoz való viszonyukban, ugyanazon egység összetartozó részeiként kellene vizsgálni azokat.[2] Ezt a gondolatot lényegében már Pukánszky Béla is megfogalmazta 1926-ban, amikor felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar irodalom fogalmát először Gyulai Pál és őt követve Beöthy Zsolt kötötték a magyar nyelvhez. Toldy Ferenc irodalomtörténetének fejezetei végén röviden összefoglalta a hazai nem magyar nyelvű irodalmat is, Szinnyei József alapvető munkájában szintén rendkívül értékes adatokat nyújtott a hazai német irodalomtörténet kutatójának. Pukánszky egyértelműen (és talán nem egészen elfogulatlanul) úgy látja, hogy a magyarországi német irodalom nyelvében német, de szellemében *teljesen* magyar. Kétségtelen, hogy az 1840-es évekig a német írók általában ragaszkodtak „a magyar államtesthez" (Pukánszky 1926. 5.), és kettős közvetítő szerepet vállaltak a magyar és a német kultúra között: egyfelől a német szellemi áramlatokat kívánták közvetíteni a magyarság felé, másfelől a magyar szellemi életet megismertetni a külfölddel. Visszatérve Fried István tanulmányára, sajnálattal állapítja meg, hogy a magyarországi német sajtó eddigi kutatásából hiányzik a komparatisztikai nézőpont, amely nélkül pedig elképzelhetetlen egy ilyen jellegű vizsgálódás. Mindenekelőtt filológiai aprómunkát igényel a szükséges anyag feltárása, az eredeti forrásokhoz (a korabeli sajtótermékekhez) kell visszanyúlni és újraértékelni azokat. A szerző ezután korszakolja a német sajtó történetét 1848-ig, és áttekinti a legjelentősebb lapokat. A Kókay szerkesztette magyar sajtótörténetet kiegészíti a *Pannónia* és az *Iris* rövid bemutatásával.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a reformkori német nyelvű sajtó néhány jellemző vonását, valamint azt, hogy melyik lapokban remélhetünk Jósikáról szóló írásokat találni.

A reformkori német nyelvű sajtó – A magyarországi német nyelvű sajtóra leginkább az jellemző a reformkorban, hogy a tudományos sajtó visszaszorulásával egyidőben fontosabbakká válnak a napilapok, a regionális sajtó, az 1830-as évektől kezdődően pedig a szépirodalmi divatlapok. (Rózsa 1993. 227.) A fellendülő magyar szellemi élet és az egyre erősödő nemzeti követelések idején a németségnek választania kell aközött, hogy asszimilálódik, vagy a magyarság törekvéseit támogatja a polgári fejlődés útján, de oly módon, hogy közben megőrzi saját anyanyelvű hagyományait. A városokban élő német polgárság jórészt az utóbbit választotta. Ennek megfelelően 1848-ig a német hírlapok és folyóiratok is szellemükben magyarok voltak, és igen nagy népszerűségnek örvendtek mindad-

dig, amíg a fejlődésnek induló magyar sajtó el nem vonta előfizetőik jelentős részét. Nézzünk egy sokatmondó statisztikai adatot ebben az értelemben: a *Pesther Tageblatt*ra, az *Ungar*ra és a *Spiegel*re 3000 olvasó fizetett elő az országban, míg a *Pesti Divatlap*ot, az *Életképek*et és a *Honderű*t összesen kb. 2000 állandó előfizető támogatta. (Kókay 1979. 438.)

A szigorú ausztriai cenzúraviszonyok miatt sok osztrák és német író Magyarországon jelentette meg munkáit. Ugyanakkor a bécsi, cseh- és morvaországi zsidó származású, németül író szerzők jelentős része Magyarországon telepedik le, és megtanul magyarul. Többen közülük német hazai lapokban írnak, de egyesek önálló lapokat is alapítanak, mint pl. Klein Hermann, Rosenthal Sámuel vagy Saphir Zsigmond.

Ezek az írók politikai missziót teljesítettek: a reformkori Magyarország társadalmi és gazdasági állapotáról nyújtottak képet, és fordításaikkal elsőkként közvetítették Eötvös, Jósika és Petőfi műveit Európa felé. (Kókay 1979. 565.) Más szempontból is rendkívül fontos szerepük volt: olvasóközönséget teremtettek a magyar hírlapirodalom számára is. 1848 után, amikor meginog a magyarországi német sajtó helyzete (a külföldi munkatársak számának megcsappanása és a magyar nemzeti érzés megerősödése miatt), tradícióit átveszik a magyar folyóiratok. (Szemző 1931. 75.)

Nézzük meg a továbbiakban, melyek azok a lapok, amelyekben a legvalószínűbb, hogy Jósikáról szóló írásokat találhatunk.

Mindenekelőtt a XIX. század első felének legszínvonalasabb és leghosszabb életű lapja, a *Spiegel (Zeitschrift für Literatur, Kunst, Eleganz und Mode)*, amely 1828 és 1852 között jelent meg. Szerkesztői: Wiesen Ferenc (1828–1841), utána Rosenthal Sámuel (1841–1848), majd Saphir Zsigmond (1848–1852). Melléklapja a *Der Schmetterling* (1836–1848), amely főként a társaséletről és a divatvilágról értesítette olvasóit, és emellett rövidebb irodalmi és színházi beszámolókat közölt. A *Spiegel* új laptípus volt Magyarországon, szépirodalmi divatlap. Jellemző volt irodalmi közleményeire, hogy különféle irányzatokba sorolható munkákat találunk ezek között, legtöbbjük azonban a korabeli ízlésnek megfelelő romantikus vers. Az osztrák biedermeier költők is rendszeresen publikáltak a lapban. Munkatársai között ott volt Rumy Károly György, a 30-as évekbeli kétnyelvű írónemzedék jeles képviselője, Falk Miksa, aki a magyar irodalmat tolmácsolta a német nyelvű olvasók felé és Frankenburg Adolf, aki több magyar és német újságnak dolgozott. Igen változatos tartalmat kínált a lap olvasóinak, beszámolt például a németországi irodalmi eseményekről, ismertette a Junges Deutschland eszméit, továbbá rendszeresen közölt színikritikákat német, osztrák és magyarországi színházakban játszott darabokról. Látványos sikere buzdította Mátray Gábort az első magyar nyelvű divatlap, a *Regélő* (1833–1841) megindítására.

A Klein Hermann (Kilényi János) alapította *Der Ungar (Zeitschriftliches Organ für ungarische Interessen, Kunst, Literatur, Theater und Mode)* (1842-1848) sok tekintetben hasonlított a *Spiegel*hez. Szépirodalmi napilap volt, amely a magyar érdekeket és a magyar irodalmat kívánta képviselni, valamint azt, hogy tárgyilagos képet nyújtson a külföldnek a korabeli Magyarországról. A kiadó és főszerkesztő Klein Hermann és a segédszerkesztő Beck Károly mellett olyan munkatársak dolgoztak, mint Falk Miksa, Saphir Zsigmond vagy Diósy Márton. Sok magyar mű német fordítása látott napvilágot a lapban, többek között Jósikától, Eötvöstől, Kisfaludy Károlytól, Nagy Ignáctól, Petőfitől és Vörösmartytól.

A harmadik jelentős korabeli lap, amelyben szintén olvashatunk Jósikáról és Jósikától munkákat, az 1839 és 1845 között megjelent *Pesther Tageblatt (Zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben)*. Szerkesztője Saphir Zsigmond volt, és a Heckenast nyomdájában jelent meg. A lap, a *Spiegel*hez hasonlóan, részt vállalt a radikális változásokat követelő német eszmék terjesztésében. Ami irodalmi célkitűzését illeti, arra törekedett, hogy a német irodalmat olvasók körében felkeltse az érdeklődést a német fordításban közölt magyar írók iránt. Rendszeresen megjelentek a lapban Garay János, Kisfaludy Károly, Jósika, Eötvös és Vörösmarty munkái a Beck Károly, Frankenburg Adolf, Henszlmann Imre, Klein Hermann és Steinacker Gusztáv fordításában. Fried István szerint Jósika volt talán a legkedveltebb magyar szerzője a lapnak – részleteket közöltek műveiből, Moritz Bloch

(Ballagi Mór) ismertetést írt *A csehek* magyar kiadásáról, de mások is publikáltak az *Abafi* és *Az utolsó Báthori* német fordításairól. (Fried 1983. 101.)

Hangsúlyozni szeretném, hogy a fent említett három lap mellett valószínűleg még más német nyelvű sajtótermékekben is jelentek meg (elszórtan) Jósikáról szóló cikkek, recenziók. Bódyné Márkus Rozáliától, az ELTE Germanisztika Intézetének doktoranduszától értékes információkat kaptam arra nézve, hogy pl. a *Pressburger Zeitung Pannonia* című melléklapjában is találhatók rövid utalások Jósika műveire.

Jóllehet egyelőre nagyon kevés dokumentumom van a Jósika recepciójával kapcsolatban, röviden összevetem a belőlük leszűrhető következtetéseket a magyar fogadtatás bizonyos vonatkozásaival.

A biedermeier lelkiség jegyében – Ungár Elemér 1937-ben tanulmányt jelentetett meg *A magyarság a hazai német folyóiratok tükrében* címmel. Alcíme, *Tanulmány a nemzeti érzés fejlődésének történetéhez*, eleve meghatározza, hogy milyen szempont szerint vizsgálja anyagát. Ebben a munkában megnéztem, mit ír Jósika fogadtatásáról.

A *Pesther Tageblatt*, a *Spiegel*, a *Pannonia* és a *Gemeinnützige Blätter* lapokban megjelent cikkek alapján alkot általános képet a korabeli Jósika-recepcióról. Úgy véli, mind a magyar, mind a német olvasóközönségnek Jósika a kedvenc írója. Németre fordított munkái egyfelől önálló kötetek formájában látnak napvilágot, másfelől a folyóiratok regényrészleteket és novellákat közölnek tőle. A *Pesther Tageblatt* eredeti kéziratból fordított novellát közöl tőle, *A csehek Magyarországban* című regény német fordítása pedig még sajtó alatt van, amikor a *Pesther Tageblatt* már részleteket közöl belőle (*Pesther Tageblatt* 1839. 281–286. sz.). Ennek oka abban keresendő, hogy Saphir Zsigmond, a lap szerkesztője nagyon kedvelte Jósika műveit, annyira, hogy még külföldi lapokban is írt róla, pl. a saját maga szerkesztette *Humorist*ban.

Akárcsak a magyar nyelvű recepciódokumentumokban, itt is a Scott-követőt dicsérik vagy marasztalják el Jósikában. Falk Miksa például a *Zrínyi a költő* német fordításának megjelenése kapcsán írja a szerzőről, hogy Scott legtehetségesebb követője, sőt, felülmúlja őt, mert nem vész el annyira a részletekben, mint amaz. (*Spiegel* 1844. 52. sz.)

A hazai német nyelvű sajtóban is találkozunk azzal a méltatással, amely egyik kulcspontja a magyar Jósika-recepció történetének is: az író legnagyobb jelentősége az, hogy olvasóközönséget szerzett a magyar irodalom számára egy olyan korban, amikor leginkább a külföldi műveket olvasták (*Pesther Tageblatt* 1840. 249.).

A csehek Magyarországban német fordítása kapcsán említi a névtelen kritikus fenti cikkében, hogy Jósika volt az, aki megteremtette a művészi magyar prózát „könnyed, kecses és udvarias”[3] (saját fordítás) stílusával. Ezáltal pedig sikerült rávennie a magyar hölgyeket magyar nyelvű munkák olvasására.

Ugyanaz a német kritikus lehetőséget lát Jósikában arra, hogy elérje a Scott vagy a Bulwer nagyságát, még akkor is, ha *A csehek*ben visszafejlődést érzékel, mivel a regény nem több szórakoztató olvasmánynál, amelyből hiányzik a jellemformálás valószerűsége. „A költőnek nem könyvekből, hanem az életből, a természetből kell merítenie”[4] (saját fordítás) – fogalmazza meg a recenzens a jó szépirodalmi alkotás egyik alapfeltételét. Ezzel Jósika maga is nagyjából egyetértett, de az eszményítést mindennél fontosabb célnak tartotta: úgy vélte, a regénynek nem szabad elrugaszkodnia a realitástól, de nem is festheti olyannak, amilyen az valójában. Íme, hogyan fogalmazta meg ezt a gondolatot: „A valóságos világban költői igazságtétel (poetische Gerechtigkeit) nincsen; de vannak örök igazságok, melyek, ha ezerszer győz a gonosz, ezerszer bukik a rény: örök igazságok maradnak; s melyekben bármint folyjon s végződjék egyeseknek sorsuk: mély erkölcsi tan létezik”. (Jósika 1981. 294.)

Visszatérve a német kritikára, szerzője a regénybeli hősnők jellemzését mutatja föl pozitív példaként arra, hogy Jósika igenis tud „normálist” festeni, ha a hatás kedvéért nem hajhássza az excentrikus figurákat.

Jósika alakteremtése kapcsán vessünk egy pillantást a korabeli magyar fogadtatásra. Olvasói egyértelműen érzékelték azt a különbséget, amelyet Jósika szereplői hoztak a korábbi regényhősökhöz

képest. Az utóbbiak sematikus figurák voltak, hiányoztak belőlük az egyénítő vonások, és passzívan elszenvedték a velük megtörténő különféle eseményeket. Ezzel szemben Jósika arra törekedett, hogy eleven alakokat teremtsen; ehhez egyfelől külsőleg mutatta be szereplőit, másfelől betekintést nyújtott lelki világukba, gondolkodásmódjukba is. Ezt nem mindig tudta egyformán szerencsésen megvalósítani, de legalább a szándék ott munkált benne. A magyar olvasók is, a korabeli sajtó tanúsága szerint, az író hősnőit tartották a legsikerültebbeknek, mivel leírásai segítségével azt az érzést tudta kelteni az olvasóban, mintha közvetlen közelből szemlélné a bemutatott alakot.

A *Pesther Tageblatt* egy későbbi számában megjelent egy Jósikát védő cikk is (*Pesther Tageblatt* 1840. 267.) Szerzője azzal érvel, hogy minden hazafi nagy érdeklődéssel fordul a Hunyadiak kora felé, és ezt az érdeklődést Jósika teljesen ki tudja elégíteni *A csehek*ben.

Egyetlen olyan mozzanattal találkoztam eddigi kutatásaim során, amelyet a német recepció explicite kiemel, míg a magyar fogadtatás dokumentumaiban legfennebb utalásszerűen van jelen. Ez pedig a reflexió és romantikus ábrándozás ötvöződése Jósika műveiben, valamiféle biedermeier lelkület, amelyet egy helyen a következőképpen fogalmaz meg a cikkíró: „érzékeny felbuzdulás, amely mindig a felhők fölé kíván szállni, és amelyet folyton lefékez egy nyugodt, tiszta, objektív szemlélet. A költészet így szentimentális rezignációvá, egy szelíd mártír gyönyörű arcvonásaivá, egy hattyú utolsó erőfeszítésévé válik, amely állandóan fölfelé emelkedik az eszményi hév ama szintjéig, ahol azután utoléri a könyörtelen értelmet.”[5] Úgy vélem, nem arról van itt szó, hogy a német fogadtatás felfigyel Jósika stílusának egy olyan vonatkozására, amely fölött a magyar recepció elsiklik, hanem inkább arról, hogy azt „látja bele”, aminek kitüntetett helye volt a korabeli elváráshorizonton.

Amint tanulmányom elején is említettem, a téma kutatásának még csak az elején tartok, a munka legnagyobb és legnehezebb része, a kérdéses folyóiratok (hozzáférhető) számainak végigolvasása és a Jósikáról szóló recepciódokumentumok összegyűjtése ezután következik.

Jegyzetek

1. *Nicolaus Jósika's sämmtliche Werke*. Pest, 1839–1844. Verlag von Gustav Heckenast. 1–3. *Der letzte Báthori*. Übersetzt von J. Schwartz. 1839. 4. *Novellen und Erzählungen*. Übersetzt von Hermann Klein. 1839. 5–6. *Abafi.* Übersetzt von H. Klein. 1839. 7–8. *Die Leichtsinnigen.* Übersetzt von H. Klein. 1839. 9–12. *Die Böhmen in Ungarn.* Übersetzt von H. Klein. 1840. 13. *Novellen und Erzählungen*. Zweiter Theil. 1841. 14–17. *Zrinyi, der Dichter.* Übersetzt von Gustav Treumund. 1844. Máshol (is) megjelent fordítások: *Abafi.* Übersetzt von G. Treumund-Steinacker. Brandstetter. 1838. Leipzig. *Stephan Jósika.* Übersetzt von Júlia Jósika. Leipzig. 1851. *Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes.* Übersetzt von Júlia Jósika. Leipzig. 1851. *Der grüne Jäger.* Übersetzt von Júlia Jósika. Leipzig. 1851. *Abafi.* Übersetzt von G. Treumund-Steinacker. Verlag von C. Edelmann. Pest. 1855. *Franz Rákóczi der zweite.* Übersetzt von Júlia Jósika. Verlag von Hartleben. Pest-Wien-Leipzig. 1862. *Die Hexen von Szeged.* Übersetzt von Júlia Jósika. Wurzen. 1863. *Franz Rákóczi der zweite.* Übersetzt von Júlia Jósika. Pest. 1867. *Abafi.* Übersetzt von Adolf Weilheim. Reclam. Leipzig. 1878.
2. A Fried elképzelésének gyakorlatba ültetéséhez kiváló példaként szolgálhatna pl. a finn irodalomtörténetírás, amely elképzelhetetlen volna a svéd nyelven írott irodalom számbavétele nélkül. A finn irodalmat a szakemberek mindig is kétnyelvű szellemi produktumnak tekintették.
3. Eredeti szöveg: “mit viel Schmelz, Zierlichkeit und Politesse”. (L. Ungár 1937. 77.)
4. Eredeti szöveg: “Der Dichter soll nicht aus Büchern, sondern aus dem Leben, der Natur schöpfen.” (L. Ungár 1937. 78.)
5. Eredeti szöveg: “eine zarte Begeisterung, die immer hinauffliegen will in die Wolken und immer niedergehalten wird durch eine ruhige, klare, objektive Anschauung. Die Poesie wird dadurch eine sentimentale Resignation, eine sanft reizende Märtyrerphysiognomie, eine letzte Schwanenkraft, die sich stets bis zu einem bestimmten Niveau idealer Gluth erhebt, wo sie dann die unerbittliche Vernunft einholt.” (L. Ungár 1937. 78.)

Könyvészet

BELLÉR Béla 1981: A magyarországi németek rövid története. Magvető. Bp.
BUSA Margit 1986: Magyar sajtóbibliográfia. Bp.
DEMETER-féle bibliográfia. Kézirat. OSZK.

FRIED István 1983: A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései. (XVIII. sz., XIX. sz. első fele). In: MKSzle 1983. 89–101.
JÓSIKA Miklós 1981: *Abafi*. Dacia. Kolozsvár.
KALÁSZ Márton (közrem.) 2002: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből*. Bp.
KERTBENY Károly – PETRIK Géza 1886: *Magyarországi német könyvészet 1801–1860. A Magyarországban s külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent német nyomtatványok*. Bp.
KÓKAY György (szerk.) 1979: *A magyar sajtó története. 1–2*. Akadémiai. Bp.
M. BODROGI Enikő 2003: *Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása. Kolozsvár.
OSZTERN Rózsa 1930: *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig.* Bp.
PUKÁNSZKY Béla 1926: A magyarországi német irodalom története. Bp.
PUKÁNSZKY Béla 1940: Német polgárság magyar földön. Franklin-Társulat. Bp.
RÓZSA Mária 1993: A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig. In: MKSzle 1993. 224–230.
SZEMZŐ Piroska 1931: Német írók és pesti kiadóik a XIX. században (1812–1878). Bp.
SZINNYEI József 1897: Magyar írók élete és munkái. Bp.
TARNÓI László 1997: Értékítéletek a magyarországi német nyelvű irodalmi életben a 18–19. század forduló ján. In: ItK 1997/3–4. 235–246.
UŐ. 2002: Literatur und Kultur im Königreich Ungarn um 1800 im Spiegel deutschsprachiger Prosatexte. Argumentum. Bp.
UNGÁR Elemér 1937: A magyarság a hazai német folyóiratok tükrében. 1819–1848. Pécs.

T A R T A L O M

Voigt Vilmos: A magyar identitás jelképei – egy kézikönyv tervezete……1–7

Csorba Csaba: Régi dicsőségünk jövője……7–10

Simoncsics Péter: A múzeum mint menedék
(A Studia Comitatensia 27 évjáratának annotált bibliográfiájához)……..10–22

Korompainé Mocsnik Marianna – Korompai Balázs: Muzeológiai fejlesztés
Hajdúhadházon. Földi János Emlékház és Hajdúhadházi Galéria…….22–31

Híreink……..41–43

Ez a RÁLÁTÁS VII. évfolyamának 4. száma.
Megjelent 2006. december közepén.

*

A Rálátás következő száma, a VIII. évfolyam 1. száma
2007. március közepén fog megjelenni.